

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE PARADISO

LIBER UNUS ⁽¹⁾.

145 CAPUT I.

Quam difficile sit de paradiso disserere. Ejus tamen auctor, natura, situs, incola indicantur; et res ad mysticum sensum traducitur.

1. Et plantavit (2) Deus paradysum in Eden secundum orientem: et posuit ibi hominem quem finxit (Gen. II, 8). De paradiso adoriundus sermo non mediocre æstum (3) nobis videtur incutere, quidnam sit paradysus, et ubi, qualisve sit, investigare et explanare cupientibus: maxime cum Apostolus sive in corpore, sive extra corpus nesciat, raptum se tamen dicat usque ad tertium cœlum. Et rursus: Scio, inquit, hujusmodi hominem, sive in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit; quoniam raptus est in paradysum, et audivit ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui... Pro hujusmodi gloriabor, pro me autem non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis: si enim voluero gloriari, non ero stultus: nam veritatem dico (II Cor. XII, 3-6). Ergo si hujusmodi paradysus est, ut eum solus Paulus, aut vir aliquis Pauli similis, cum in hac vita degeret, videre potuerit; idem tamen sive in corpore, sive extra corpus viderit, meminisse non possit; audierit tamen verba, quibus prohibitus sit vulgare quod audierat (4), quo tandem nos modo paradysi situm poterimus absolvere, quem nec videre potuimus. Et si potuissemus videre, prohiberemur tamen aliis intimare 146? Simul cum Paulus extollere se revelationum sublimitate sit veritus, quanto magis nobis timendum est id sollicitius indagare (5), cujus etiam revelatio obnoxia sit periculo? Non igitur hylen (6) hunc paradysum æsti-

A mare debemus; et ideo relinquamus Pauli esse secretum.

2. Tamen quoniam hic legimus in Genesi a Deo paradysum esse plantatum secundum orientem, et ibi esse positum hominem (7) quem plasmavit Deus; istius paradysi auctorem jam possumus invenire. Quis est enim qui potuit fingere paradysum, nisi omnipotens Deus qui dixit et facta sunt, nunquam indigens (8) eorum quæ generari vellet? Ipse ergo plantavit paradysum de quo dicit Sapia: Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus, eradicabitur (Matth. xv, 13). Bona angelorum plantatio, bona sanctorum. Sancti enim sub ficu et vite dicuntur in illo pacis futuri (9) tempore, in quibus typus est angelorum (Mich. iv, 4).

B 3. Ergo paradysus est plurima ligna habens, sed ligna fructifera, ligna plena succi atque virtutis, de quibus est: Exsultabunt omnia ligna silvarum (Psal. xcv, 12); ligna semper florentia viriditate meritorum, sicut illud lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, cujus folium non defluet; quia totus in eo fructus exuberat. Hic ergo paradysus est.

4. Locus autem ejus in quo est plantatus, voluptas (10) dicitur. Unde et sanctus David ait: Et torrente voluptatis tuæ potabis eos (Psal. xxxv, 9). Legisti enim: Quia fons procedit ex Eden, qui rigat paradysum (Gen. II, 10). 147 Hæc igitur sanctorum ligna (11) quæ plantata sunt in paradiso, quasi profluvio quodam torrentis spiritus irrigantur. De quo etiam alibi ait: Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Psal. xlv, 5). Est autem civitas illa

ductum esse omne lignum pulchrum ad visum, et bonum ad escam.

(8) Vet. edit. cum tribus mss., numquid indigens.

(9) Eadem edit. requiescere dicuntur in illo pacis futuræ. At requiescere abest ab aliis edit. et mss. omnibus. Horum alii cum vet. edit. legunt, pacis futuræ; alii majori numero et antiquitate... futuri, sancti videlicet.

(10) Rom. edit. sola, plantatus dicitur Eden, hoc est voluptas.

(11) Mss. septem, et edit. Am., sanctorum lumina. Era., sanctorum flumina. Gill. cum aliis mss., sanctorum ligna. Rom. vocem sanctorum prætermittit.

(1) Scriptus circ. an. 375.

(2) Hic textus desideratur in antiquis edit. et mss. aliquot. Attamen in aliis optimæ notæ reperitur.

(3) Mss. septem, metum, Alii, et edit. melius, æstum.

(4) Ita plerique mss. et vet. edit. Alii mss., quod audierit. Edit. Rom., quod viderat.

(5) Mss. aliquot, studendum est id sollicitus indicare.

(6) Mss. non pauci, nec contemnendi, non vilem igitur. Forte visibilem. Sin, hylen mavis cum aliis mss. et edit. interpretare materiem. Vide lib. I, Hexaameron, cap. 1, num. 1.

(7) Rom. edit., plantatum ad orientem... et pro-

quæ sursum est Jerusalem libera, in qua diversa A sanctorum merita pullularunt.

5. In hoc ergo paradiso hominem Deus posuit quem plasmavit. Intellige etiam quia non eum hominem qui secundum imaginem Dei est, posuit, sed eum qui secundum corpus. Incorporalis enim in loco non est. Posuit autem eum in paradiso sicut solem in cœlo, exspectantem regnum cœlorum, quemadmodum creatura exspectat revaluationem filiorum Dei.

6. Ergo si paradisi est in quo erant exorta virtuta, videtur paradisi anima esse quæ multiplicat semen acceptum, in qua virtus unaquæque plantatur, in qua erat etiam lignum vitæ, hoc est sapientia, sicut dixit Salomon (*Sap. vii, 21-26*): quia sapientia non de terra exorta est (12), sed de Patre. Est enim splendor lucis æternæ, et emanatio omnipotentis gloriæ.

CAPUT II.

Quod lignum scientiæ boni et mali in paradiso fuerit, quodque ibidem serpens exstiterit, non reprehendum. Et quid nonnulli per serpentem, Adamum et Evam intellexerint.

7. Erat autem lignum scientiæ boni et mali in paradiso. Sic enim habes: Quia *produxit Deus lignum speciosum ad aspectum, et bonum ad escam, et lignum vitæ in paradiso, et lignum scientiæ boni et mali* (*Gen. ii, 9*). Postea videbimus utrum et hoc lignum speciosum ad aspectum, et bonum ad escam fuerit sicut cætera. Eo enim loco hoc opportunius disputabitur, quo hominem ex hoc gustantem ligno invenimus esse deceptum. Interim nihil habemus, quod nunc reprehendere debeamus, etsi rationem scire non possimus. Neque enim in hac creatura mundi, si qua nobis difficilia intellectu videntur, et incomprehensibilia ingenio nostro, temerario quodam debemus condemnare iudicio, ut creaturam serpentium, venenatique alicujus animantis; quippe homines qua ratione singula quæque sint facta intelligere adhuc et scire non possumus. Sic ergo et in Scripturis divinis non facile reprehendamus aliquid quod intelligere non possumus. Sunt enim plurima quæ non nostro ingenio metienda sunt; sed ex altitudine divinæ dispositionis et verbi sunt æstimanda.

8. Pone enim, sine præiudicio tamen assertio- nis futuræ, ideo tibi hoc lignum de scientia boni

(12) Ambrosius etiam inf. c. 13 et alibi hunc librum tribuit Salomoni juxta temporis sui opinionem: sed *pseudepigraphum* eum esse postea docuit Hieronymus, et a nonnullis scriptorum veterum Judæo Philoni, puta antiquiori ascribi. Unde Cassiod., *Div. litt.*, c. 5: *Hieronymus, inquit, assertit Sapientiæ librum non a Salomone, ut usus habet, sed a Philone doctissimo quodam Judæo, fuisse conscriptum, quem pseudographum prænotavit, propterea quod usurpationem nominis portat alterius.* Putavit aliquando Augustinus eundem librum ab Jesu Sirac scriptum fuisse, sed doctior postmodum factus incerti auctoris esse pronun-

et mali displicere, quia posteaquam gustaverunt ex eo homines, intellexerunt se esse nudos; attamen ad consummationem divinæ operationis dicam tibi et hoc lignum in paradiso exortum, et ideo a Deo esse permissum, ut possimus supereminentiam boni scire. Quomodo enim si non esset scientia boni et mali, inter bonum et malum discretionem aliquam disceremus? Nam neque quod malum erat, malum judicarem esse, nisi esset, scientia boni: scientia autem boni esse non posset, nisi esset et bonum (13): neque rursus quod bonum erat, sciremus bonum esse, nisi esset scientia mali. Cape exemplum de ipsa conditione humani corporis. Nempe habet et amaritudinem quamdam fellis, quæ si in commune prospicias, ad salutem hominis utilis invenitur. Ergo et quod malum putamus, plerumque non per omnia malum est, sed in commune utile. Nam sicut fel in parte est corporis, et tamen ad totius utilitatem corporis prodest: ita utilitati omnium profuturam sciens Deus scientiam boni et mali, in parte constituit, ut in commune prodesset.

9. Denique serpentem in paradiso invenis, utique non sine Dei voluntate generatum. In serpentis autem figura diabolus est. Fuisse enim diabolum in paradiso etiam Ezechiel propheta docet, qui dicit super principem Tyri: *In voluptate inquit, paradisi factus es* (*Ezech. xxviii, 13*). Principem autem Tyri in figura accipimus diaboli. Numquid et hinc accusabimus Deum, quia thesauros ejus altitudinis et scientiæ absconditos in Christo et occultos comprehendere non possumus, nisi quos ipse revelare dignatus est? Revelavit tamen, ut sciamus etiam diaboli malitiam ad salutem prodesse hominibus. Non quod diabolus prodesse velit, sed quod malitiam ejus etiam repugnantis convertit nobis Dominus ad salutem. Denique hujus malitia Job sancti viri fecit esse virtutem et patientiam clariorem. Hujus malitia justitiam ejus exercuit; ut certaret et vinceret, et victoriam corona sequeretur. Nemo enim nisi qui legitime certaverit, coronatur. Joseph quoque castimonia nunquam ad nostri memoriam pervenisset, nisi mulier domini ejus contubernalis, ignitis diaboli spiculis incitata, tentasset ejus affectum, nisi postremo affectasset ejus interitum, quo clarior esset castimonia viri, qui mortem pro castitate contempserit. Vis scire consilium Dei?

tiavit. Vide lib. ii, c. 4. *Retract.*; l. ii de *Doct. Christ.*, c. 8, et *Specul.* ac notas ibi in ultima edit. subjectas. Communior ævi nostri scriptorum sententia est opus illud ex plurimarum sententiarum Salomonis computatione a quodam pio ac erudito viro prodiisse, qui proinde divini hujus libri collector, Salomon vero genuinus auctor dici debeat.

(13) Ita plerique mss. Alii, et ant. edit., *nisi esset et mali.* Rom. adjicit, *malum enim discerni non potest, nisi per scientiam boni.* Sed ea nusquam alibi reperiuntur.

Nempe diabolo auctore neces videntur justis hominibus præparari, exerceri quoque parricidia filiorum; attamen Dominus etiam Abraham hac arte tentavit, ut immolari sibi filium ab eodem postulari. Qua tentatione Abraham fidelis est Domino comprobatus, quod a devotionis obsequio nec dilecti filii miseratione revocatus sit. Ita ergo et lignum scientiæ boni et mali in paradiso: quod erat speciosum ad visum, et bonum ad escam specie videbatur. Non enim usu bonum ad escam erat; quoniam esca ejus videtur hominibus obfuisse. Ergo est quod singulis noceat, in commune prosit, ut Judæ nocuit diabolus, sed præter illum omnes apostolos coronavit, qui malitiæ ejus tentamenta vicerunt.

149 10. Itaque neque dubitandum, neque reprehendendum quod in paradiso diabolus erat: quando quidem ocludere sanctis non potuit iter, ne quis ascenderet. Neque enim justis habitationem incolatus tanquam possessor eripuit. Esto enim ut aliquos desides atque vitiosos ab incolatu supernæ possessionis averterit, illud multo augustius multoque pulchrius quod sanctorum orationibus excludetur, cum completum fuerit illud: *Videbam Satanam sicut fulgur de cælo cadentem* (Luc. x, 18). Ergo non metuamus eum qui eousque infirmus est, ut et ipse casurus sit in terram. Accepit quidem tentandi licentiam: sed non accepit copiam subruendi, nisi sua sponte labatur infirmus affectus, qui sibi auxilium non norit arcessere. Et ideo qua fraude tentaverit primum hominem, quidve in homine putaverit esse tentandum, quo ordine, qua arte cognoscere opus est, ut cavere possimus.

11. Plerique tamen qui volunt in paradiso diabolum non fuisse, licet in cælo astantem cum angelis legerimus, ne nostro sermone videantur offendi (14), secundum suam accipiant voluntatem interpretationem istius lectionis. Namque ante nos fuit (Philo, in lib. *de Mundi opificio*), qui per voluptatem (15) et sensuum prævaricationem ab homine memoraverit esse commissam, in specie serpentis figuram accipiens delectationis, in figura mulieris sensum animi mentisque constituens, quam $\alpha\lambda\theta\eta\sigma\iota\upsilon$ vocant Græci: decepto autem sensu (16) prævariatricem secundum historiam mentem asseruit, quam Græci $\nu\omicron\upsilon\zeta$ vocant. Recte igitur in Græco $\nu\omicron\upsilon\zeta$ viri figuram accepit; $\alpha\lambda\theta\eta\sigma\iota\zeta$ mulieris, Unde et quidam Adam $\nu\omicron\upsilon\zeta$ terrenum interpretati sunt. Dominus autem virgines illas in Evangelio (*Matth. xxv, 1 et seq.*) accensis facibus vel extinctis expectantes sponsi adventum pro sen-

(14) Hanc fuisse catholicorum quorundam opinionem, ut paradysum et quæ de serpentis atque Evæ colloquio in Genesi leguntur, solo sensu allegorico interpretarentur, Augustinus l. viii, c. 1 et seq. de Gen, ad litt. auctor est. Unde non mirum si optionem hanc faciat Ambrosius. Eam tamen sic intellige ut veritatem prævaricationis primorum parentum, ac peccati originalis sartam tectam velit. Id ipsemet cum ultimis hujus capituli verbis aperte docet, tum aliis ejusdem libri locis,

A sibus vel integris sapientium, vel corruptis insipientium, posuit. Nam si Eva, hoc est sensus primæ mulieris, accensas habuisset faces, nunquam prævaricationis suæ nos crinibus implicasset, neque ex illa virtutis immortalitate cecidisset.

CAPUT III.

Per fontem paradisi, Christum; per quatuor flumina inde orientia, virtutes cardinales, et quatuor mundi ætates designari.

12. Est ergo paradysus terra quædam fertilis, hoc est anima fecunda, in Eden plantata, hoc est in voluptate quadam vel exercitata terra, in qua animæ sit delectatio. Est etiam $\nu\omicron\upsilon\zeta$ tanquam Adam: est ei sensus, tanquam Eva. Ac ne haberes quod ad infirmum retorqueres naturæ, vel ad obnoxiam in tolerandis periculis conditionem, considera quæ habeat anima ista subsidia.

13. Erat fons qui irrigaret paradysum (*Gen. ii, 40*). Quis fons, nisi Dominus Jesus Christus! Fons vitæ æternæ est, sicut et Pater; quia scriptum est: **150** *Quoniam apud te fons vitæ* (*Psal. xxxv, 10*). Denique, *flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (*Joan. vii, 38*). Et fons legitur, et fluvius legitur qui irrigat paradysi lignum fructuosum, quod ferat fructum in vitam æternam. Hic ergo fons, sicut legisti, *fons enim, inquit, procedit ex Eden*, id est, in anima tua fons est. Unde Salomon ait: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus* (*Prov. v, 15*). Hic est fons qui procedit ex illa exercitata et plena voluptatis anima: hic fons qui irrigat paradysum, hoc est, virtutes animæ eminentissimo merito pullulantis.

14. *Et dividitur, inquit, hic fons in quatuor initia. Nomen est uni Phison: hic est qui circuit omnem terram Evlath, ubi est aurum. Terræ autem illius aurum bonum est, ubi est carbunculus, et lapis prasinus. Et nomen secundo Geon: hic est qui circuit omnem Æthiopiam. Et flumen tertium Tigris: hic est qui vadit contra Assyrios. Et flumen quartum est Euphrates* (*Gen. ii, 10-14*). Hæc igitur quatuor sunt flumina. hoc est, secundum Hebræos. Ganges autem secundum Græcos, qui fluit contra Indiam. Geon autem Nilus, qui circuit terram Ægypti vel Æthiopiam. Mesopotamia autem dicitur, quod Tigris et Euphrates incluserint eam; eo quod inter duo hæc flumina constituta sit, quod etiam longe positus nomen ipsum et opinio communis expressit. Sed quemadmodum fons dicitur Sapientia Dei. Fons enim est secundum Evangelium dicens: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat* (*Joan. vii, 37*); fons est et secundum prophetam qui ait: *Venite et edite*

et iis maxime quos ad astruendum peccatum originale Augustinus adhibet, manifestum est.

(15). Octo mss., *qui per voluntatem*. Alii ac edit., *qui per voluptatem*. Sed his vocibus promiscue ferme utuntur mss., quod semel monuisse sufficiat.

(16) Ita mss. decem: Divionensis vero, ac edit. Am. et Pet., *deceptum autem sensum*, etc. Eras., Gill. et Rom. cum aliis mss., *deceptu autem per sensum mentem prævariatricem*, etc.

de meis panibus, et bibite vinum quod miscui vobis (Prov. ix, 5). Sicut ergo fons vitæ est sapientia, fons gratiæ spiritalis: ita fons virtutum est cæterarum, quæ nos ad æternæ cursum dirigunt vitæ. Ex hac igitur anima quæ culta est, non ex ea quæ inculta fons iste procedit, ut irriget paradisum, hoc est, quædam diversarum fruteta virtutum, quarum sunt quatuor initia in quæ sapientia ista dividitur. Quæ sunt quatuor initia virtutum, nisi unum prudentiæ, aliud temperantiæ, tertium fortitudinis, quartum justitiæ (Plato, lib. iv, de *Repub.*)? Quæ etiam sapientes istius mundi ex nostris assumpta, in suorum scripta librorum transtulerunt. Itaque sicut fons sapientiæ, ita flumina ista quatuor quædam ex illo fonte manantia sunt fluentia virtutum.

15. Phison igitur prudentia est, et ideo habet bonum aurum, splendidum carbunculum, et prasinum lapidem. Aurum enim pro inventis prudentibus frequenter accipimus. Unde et Dominus per prophetam ait: *Dedi illi aurum et argentum* (*Osee* ii, 8). Et David de prudentibus dicit: *Si dormiatis inter medios clericos, pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in specie auri* (*Psal.* lxxvi, 14): eo quod Veteri et Novo qui inhæserit Testamento, in ipsa secreta sapientiæ Dei disputationis possit ubertate procedere. Hoc ergo bonum aurum dicit, non illud monetale (17) quod corruptibile ac terrenum est. Habet etiam splendidum, inquit, carbunculum, **151** in quo quidam animæ nostræ vivit igniculus. Habet et prasinum lapidem, qui viride quiddam atque vitale coloris sui specie ostentare videtur. Virent enim arbusta quæ vivunt, arescunt contra quæcunque moriuntur: viret terra dum floret, virent et semina dum prorumpunt. Et bene primo loco hic fluvius positus est Phison, qui secundum Hebræos Phison dicitur (18), hoc est *oris mutatio*; quia non unam gentem circumfluit, sed etiam per Lydiam fluit. Non enim angusta quædam, sed dives utilitatum prudentia est, quæ pluribus prosit. Ideo prima, ut si quis de paradiso fuerit egressus, velut quoddam eum prudentiæ flumen excipiat, ne cito possit arescere: sed per banc ad paradisum facile revertatur. Hic fluvius a multis hominibus frequentatur, pulchritudinemque et fertilitatem maximam habere perhibetur. Et ideo prudentia in specie hujus accipitur, quæ plurimos fructus attulit in Domini adventu. Atque in extrema terrarum fluit, quia per Sapientiam omnes homines sunt redempti. Unde et dictum est: *In omnem*

(17) Sic Era edit. cum seq. et paucis mss. Am. autem et mss. octo *aurum diceret monetale*; Remensis, ... *non monetale*. Div., *aurum decorum monetale*.

(18) Mss. aliquot, *positus est Fison, qui.... Feou-son dicitur*. Et post pauca Rom. edit., *circumfluit, sed universam fere Indiam*. Vet. omnes ut in textu. His etiam accedunt mss., exceptis duobus, ubi habetur *per Lixiam fluit*.

(19) Ita mss. melioris notæ. In aliis vero sicut

A *terram exivit sonus eorum, et fines orbis terræ verba eorum* (*Psal.* xviii, 5).

16. Secundus est fluvius Geon, juxta quem lex data est Israelitis, cum essent in Ægypto constituti, ut ex Ægypto recederent, et succincti lumbos ederent agnum, quod insigne est temperantiæ. Castos enim et sanctificatos oportet Domini pascha celebrare. Et ideo juxta istum fluvium legitima primo observantia constituta est; quia significat nomen hoc quemdam terræ hiatum. Sicut igitur terram et quæcumque vel purgamenta vel frondes in ea sunt, hiatu absorbet (19): ita castitas omnes corporis passiones abolere consuevit. Meritoque ibi primum observantiæ constitutio, quia per legem absorbetur carnale peccatum. Bene ergo Geon, in quo figura est castitatis, circumire terram Æthiopicam dicitur, ut abluat corpus abjectum, et carnis vilissimæ restinguat incendium. Æthiopia enim abjecta et vilis Latina interpretatione signatur. Quid autem abjectius nostro corpore? Quid tam Æthiopiæ simile, quod etiam nigrum est quibusdam tenebris peccatorum?

17. Tertius est fluvius Tigris, qui vadit contra Assyrios, ad quem prævaricator Israel captivus est ductus. Hic fluvius dicitur velociore esse omnibus, quem incolunt Assyrii, hoc est *dirigentes*; hoc enim significat interpretatio. Ergo quicumque fortitudine animi prævaricantia corporis vitia captivaverit dirigens ad superna, iste hujus fluminis similis æstimatur. Et ideo etiam fortitudo de illo qui est in paradiso, fonte emanat. Fortitudo autem quodam cursu rapido resistentia quæque transverberat, nec aliquibus cursus ejus impedimentorum hæret obstaculis.

18. Quartus est fluvius Euphrates, qui Latine fecunditas atque abundantia fructuum nuncupatur, præferens quoddam insigne justitiæ, quæ omnem pascit animam. Nulla enim abundantiores **152** videtur fructus habere virtus, quam æquitas atque justitia, quæ magis aliis quam sibi prodest, et utilitates suas negligit communia emolumenta præponens. Plerique Euphratem ἀπὸ τοῦ εὐφραίνεσθαι dictum putant, hoc est a lætando, eo quod hominum genus nullo magis quam justitia et æquitate lætetur. Causam autem cur cæteri qua comitant fluvii describuntur, regiones locorum qua Euphrates comitant non describantur, illam accipimus, quia aqua ejus vitalis asseritur, et quæ foveat atque augeat. Unde eum Auxen (20) Hebræorum et Assyriorum prudentes dixerunt: contra autem fertur esse aqua aliorum fluminum. Deinde et in editis magna diversitas, sed quæ ad sensum non pertineat, cum in eo posita sit ut *terra*, pro, *terram*; *sordes*, pro *frondes*; *hiata*, pro *hiatus*, et alia quædam hujusmodi habeantur.

(20) Ita mss. omnes ac vet. edit. magno consensu. At Rom. edit., *Jude Perath eum. dixerunt, quod est αὐξεν* Græce, ubi vocem Hebraicam, quæ scribarum incuria videtur hic fuisse ommissa, restituere conata est.

quia ubi prudentia, ibi et malitia: ubi fortitudo, ibi et iracundia: ubi temperantia plerumque, ibi intemperantia est, aut alia vitia sunt: ubi autem justitia, ibi concordia virtutum est cæterarum; ideo non ex locis qua fluit, hoc est non ex parte cognoscitur. Non enim pars est justitia, sed quasi mater est omnium. In his ergo fluminibus quatuor, virtutes principales quatuor exprimuntur, quæ veluti mundi istius incluserunt tempora.

19. Primum igitur tempus ex mundi principio usque ad diluvium prudentiæ fuit, quo in tempore justus numerantur Abel a Deo justus dictus (*Matth.*, xxiii, 35); et Enos, hoc est homo ad imaginem Dei factus, qui speravit invocare nomen Domini Dei (*Gen.*, iv, 26); et Enoch, qui dicitur Latine *Dei gratia*, raptus ad cælum (*Gen.*, v, 24); et Noe, qui et ipse justus (*Gen.*, vi, 9), et quædam requiei directio.

20. Secundum tempus est Abraham et Isaac et Jacob, reliquorumque numerus patriarcharum, in quibus casta et pura quædam temperantia religionis effulsit. Immaculatus enim Isaac per repromissionem Abrahamæ datus est filius, non tam corporalis partus quam divinæ munus præferens indulgentiæ, in quo vere immaculati figura præcessit, ut Apostolus docet dicens: *Quia Abrahamæ dictæ sunt repromissiones, et semini ejus. Non dicit, et seminibus, tanquam in multis, sed sicut in uno, et semini tuo qui est Christus* (*Galat.* iii, 16)

21. Tertium tempus est in Moysi lege et cæteris prophetis. *Deficiet enim me tempus enarrando de Gedeon, Barac, Samson, David Salomone et Samuel, et cæteris prophetis, Anania, Azaria, Misael, et Daniel, Elia, et Elisæo qui per fidem devicerunt regna, operati sunt justitiam, perceperunt repromissiones, obstruxerunt ora leonum, exstinxerunt virtutem ignis, effugaverunt (21) acies gladii, evaluerunt de infirmitate, fortes fuerunt in bello, castra ceperunt exterorum* (*Hebr.* xi, 32-34). Non immerito igitur in his species fortitudinis est. *Secti enim sunt, sicut infra habes, tentati, in mactatione gladii mortui. Circumierunt in caprinis pellibus, egentes, angustiati, et doloribus afflicti, quorum meritis non erat dignus orbis. In solitudinibus errantes, in montibus, speluncis, et in foveis terræ* (*Ibid.* 37, 38), Recte igitur in his speciem fortitudinis collocamus.

22. Secundum autem Evangelium digna est figura justitiæ quia virtus est in salutem omni **153** credenti. Denique ipse Dominus ait: *Sine modo; sic enim decet nos implere (22) omnem justitiam* (*Matth.*, iii, 15): quæ quidem parens cæterarum est fecunda virtutum. In quo quamvis aliqua harum quas diximus, principalis est virtus; in eo etiam cæteræ præsto sunt; quia ipsæ sibi sunt connexæ concretæque virtutes. Nam utique Abel justus, et fortissimus ac patientissimus Abraham, et prudentissimæ prophetæ: Moyses vero eruditus in omni sapien-

tia Ægyptiorum, majorem honestatem aestimavit Ægypti thesauris opprobrium Christi. Et quis sapientior quam Daniel? Salomon quoque sapientiam poposcit, et meruit. Dictum est ergo de quatuor virtutum fluminibus, quorum potus est utilis. Et quia Phison aurum bonum terræ, et carbunculum, et lapidem prasinum habere dictus est, hoc quoque quale sit consideremus.

23. Videtur enim nobis tanquam aurum bonum Enos, qui prudenter Dei nomen scire desideravit. Enoch autem qui translatus est, et mortem non vidit, carbunculus quidam est lapis boni odoris, quem operibus suis sanctus Enoch Deo detulit, gratiam quamdam factis et moribus spirans. Noe vero tanquam prasinus lapis vitalem colorem prætulit. Siquidem diluvii tempore solus velut ad futuræ constitutionis vitale semen in illa arca est reservatus. Ergo bene paradisos qui pluribus fluminibus irrigatur, secundum orientem est, non contra orientem, hoc est, secundum illum orientem cui nomen est Oriens, id est secundum Christum, qui jubar quoddam æternæ lucis effudit, et est in Eden, hoc est in voluptate.

CAPUT IV.

Virum in paradiso non factum, sed positum: at in eo factam mulierem, per quam ille fuit deceptus. Tum quid sit operari et custodire?

24. *Et apprehendit Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari et custodire* (*Gen.* ii, 15). Vides quoniam qui erat, apprehenditur. Erat autem in terra plasmationis suæ. Apprehendit ergo eum virtus Dei inspirans processus et incrementa virtutis: denique in paradiso eum collocavit; ut scias apprehensum quasi afflatum divina esse virtute. Quo loci illud adverte (*dist.* 10, c. *Illud autem*) quia extra paradisos vir factus est, et mulier intra paradisos, ut advertas quod non loci, non generis nobilitate, sed virtute unusquisque, gratiam sibi comparat. Denique extra paradisos factus, hoc est in inferiore loco, vir melior invenitur; et illa quæ in meliore loco, hoc est in paradiso, facta est, inferior reperitur. Mulier enim prior decepta est, et virum ipsa decepit. Unde apostolus Petrus subjectas fortiori vasi mulieres sanctas viris suis velut dominis obedire memoravit (*I Petr.* iii, 1). Et Paulus ait: *Quia Adam non est seductus: mulier autem seducta in prævaricatione fuit* (*I Tim.* ii, 14). Et inde contuendum quia nemo debet sibi facile præsumere. Nam ecce illa quæ in adjumentum facta est viro, præsidio virili indiget; quia vir caput est mulieris: ille autem qui adjumentum uxoris habiturum se esse credebat, lapsus est per uxorem. Unde nemo **154** debet facile alteri se credere, nisi cujus virtutem probarit, nec arrogare sibi qui se pro auxilio putarit adscitum: sed magis si invenerit fortiorem cui se putabat esse præsidio, ab ipso gratiam mutuatur, sicut et viros

(21) Mss. aliquot, et quædam Paris., *effugerunt*.

(22) Mss. octo *sine nos implere*, etc.; alii sicut et edit., *sine modo: sic enim*, etc.

mulieribus honorem impertire apostolus Petrus præcipit dicens: *Viri similiter cohabitantes secundum scientiam tanquam infirmiori vasi muliebri impartientes honorem, tanquam cohæredi gratiæ vitæ; ut ne impediatur orationes vestræ* (I Petr. III, 7).

25. Ergo positus est in paradiso vir, facta est in paradiso mulier. Sed etiam tunc priusquam a serpente mulier deciperetur, habuit viri gratiam, quoniam de viro sumpta est: licet hoc sacramentum magnum sit, sicut Apostolus dixit (Ephes. v, 32). Et ideo causam vitæ ex eo traxit. Ideoque de viro tantum Scriptura dixit, quia *posuit eum in paradiso operari et custodire*. Non idem et operari et custodire. In opere enim quidam virtutis processus est, in custodia quædam censummatio operis deprehenditur; eo quod quasi consummata custodiat. Hæc duo ab homine requiruntur, ut et operibus nova quærat, et parta custodiat, quod est generale. Philon autem, quoniam spiritalia Judaico non capiebat affectu, intra moralia se tenuit (23), ut diceret hæc duo quæri, opera in agro, custodiam domus. Et quamvis paradisi operibus, inquit, ruralibus non egeret; tamen quia primus homo lex posteritatis futurus erat, ideo legitimi etiam in paradiso speciem suscepit laboris (24), ut nos ad operationem et custodiam debiti officii, et hæreditariæ successionis munus astringeret. Hæc duo ergo a te exiguntur sive moraliter, sive spiritaliter. Quod etiam psalmus te propheticus docet, quia scriptum est: *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vavum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilant qui custodiunt eam.* (Psal. CXXVI, 1.) Vides illos laborare qui in operis sunt ædificationisque processu; istos vero vigilare qui jam custodiam perfecti operis receperunt. Unde et Dominus apostolis quasi jam perfectioribus (25): *Vigilate, inquit, et orate, ne intretis in tentationem* (Matth. XXVI, 41): docens perfectæ naturæ munus (26), et plenæ virtutis gratiam esse servandam, nec quemquam etiam perfectiorem nisi vigilaverit, sui debere esse securum.

CAPUT V.

Examinatur præceptum de non edendo de ligno scientiæ boni et mali, et circa id emergentes difficultates dissolvuntur.

26. Et præcepit Dominus Deus Adæ dicens: *Ex omni ligno quod est in paradiso ad escam, edes: de ligno autem quod est scientiæ boni et mali non edetis. Qua die autem manducaveritis ex eo, morte moriemini* (Gen. II, 16 et 17). Qua ratione, ubi præcipit ex omni ligno edendum, singulariter dixerit, *Edes*: ubi autem de ligno scientiæ boni et mali, pluraliter, *Non edetis*, dixerit, non otiosa quæstio. Verum si

(23) Mss. Clarom., *intra mortalia se tenuit.*

(24) Rom. edit., *specimen suscepit laboris.*

(25) Mss. Rem. et Clar., *Apostolis quibusdam perfectioribus*, quæ lectio videtur esse genuina.

(26) Mss. quinque, *docens per rectæ naturæ munus, etc.*

diligenter intendas, Scripturarum auctoritate absolvi potest. Quod enim bonum, hoc est faciendum: quod autem bonum et faciendum, consonans et adhærens: quod vero turpe, hoc **155** dissonans, incompositum, atque discretum est. Et ideo Dominus unitatem semper intendens, secundum unitatem præcepit. Denique unitatem operatur, qui fecit utraque unum. Nec solum utraque, sed etiam omnes unum. Omnes enim unum corpus, et unum spiritum esse nos jussit. Per omnia autem primogenitus, cum sit in unitate cum Patre, conjunctissimus Patri semper est: quia Verbum erat apud Deum. Denique ait: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); ut unitatem sibi majestatis et divinitatis cum Patre esse monstraret. Sed et nos unum esse præcipit, et suæ naturæ unitatisque similitudinem in nos gratiæ adoptione transfudit dicens: *Pater, sicut ego et tu unum sumus, ita et isti nobis unum sint* (Joan. XVII, 22). Ergo ubi bonum præcipit, tanquam ad unum præcipit dicens, *Edes*. Unitas enim prævaricari non potest. Ubi vero de ligno scientiæ boni et mali, dicit non esse gustandum, quasi ad plures dicit, *Non edetis*. Quod enim prohibitorium est, tanquam pluribus imperatur. Ego tamen aliud puto, et quid futurum sit, in ipso jam Dei sermone reperio. De omni ligno gustandum Adæ soli præcepit, quem servaturum sciebat: de ligno autem scientiæ boni et mali non esse gustandum, jam non singulariter, sed pluraliter dicit. Sciebat enim prævaricaturam mulierem, et ideo per pluralitatem ostendit non servaturos, quia plurium discreta sententia est.

27. Et quantum ad Septuaginta virorum sententiam spectat, solutum est quod movebat. Sed quia Symmachus utrumque singulariter dixit, intelligimus id secutum, quia in lege quoque cum populum alloquitur Deus, singulariter loquitur, sicut habes: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est* (Deut. VI, 4; et, *Diliges Dominum Deum tuum* (Ibid. 5). Nec mihi præjudicat Symmachi interpretatio, qui unitatem Patris et Filii videre non potuit; et si aliquoties in sermone et Aquila et ipse confessi sint. Nec quisquam de eo quod prævaricaturum populum divina mandata singulariter alloquitur, putet superiori nostro obvium esse sermoni (27); quia populus Judæorum etiam singulariter data præscripta violavit. Lex enim spiritualis est: et ideo alterum in sermone, alterum in prædestinatione, divino populum Deus alloquebatur oraculo. Denique ait: *Non coques agnum* (28) *in lacte matris suæ* (Exod XXXIV, 26).

28. Facilis abidine (29) præceptorum cælestium series videretur; nisi quæstionem plurimi commoverent, quibus responderi oportet a nobis; ne sim-

(27) Cod. Div., *obviandum est sermoni.*

(28) Ita mss. antiquiores ex LXX Interpr., apud quos οὐκ ἐψήσεις ἀρνῶν. Alii, et vel. edit., *non coques ovem*. Vulgata, ... *hædum*.

(29) Mss. fere ad unum, *facilius ab hinc, etc.*

plices mentes malitiosa interpretatione traducant. A Plerique enim, quorum auctor Apelles, sicut habes in tricesimo et octavo tomo ejus, has quæstiones proponunt: Quomodo lignum vitæ plus operari videtur ad vitam, quam insufflatio Dei? Deinde si hominem non perfectum fecit, Deus; unusquisque autem per industriam propriam perfectionem sibi virtutis adsciscit: nonne videtur plus sibi homo acquirere, quam ei Deus contulit? Tertium objiciunt: Et si homo non gustaverat mortem, utique quam non gustaverat, scire non poterat. Ergo si non gustaverat **156** nesciebat: si nesciebat, timere non poterat. Frustra igitur Deus mortem pro terrore objecit, quam homines non timebant.

29. Discamus igitur quod ibi lignum vitæ ubi etiam lignum scientiæ boni et mali produxerit Deus. B Habes enim quia produxit lignum vitæ ἐν μέσῳ (30 τοῦ παραδείσου, hoc est, in medio paradisi. Apud nos enim ἐν μέσῳ intelligitur, quod in medio produxerit. Ergo in medio paradiso et vita erat et causa mortis. Intellige (31) quia non homo fecit vitam, sed vel operando vel custodiendo mandata Dei potuit invenire. Erat autem *vita*, sicut Apostolus dixit, *abscondita cum Christo in Deo* (Coloss. III, 3). Homo ergo sive in umbra vitæ erat propter vitam futuram (32), quia umbra est hæc quæ nunc nostra est vita in terra, sive in quodam pignore vitæ erat, quia habebat insufflationem Dei. Habebat ergo pignus immortalitatis: sed in umbra vitæ positus absconditam vitam cum Christo in Deo vulgari quodam tactu et aspectu videre et capere non poterat. Et si nondum peccator, non tamen incorruptæ inviolabilisque naturæ; ut pote qui postea peccato lapsus est, nequaquam autem adhuc peccator. Denique in umbra vitæ erat: qui autem peccatores sunt, in umbra mortis sunt. Peccatorem enim populus, sicut Isaia docet (Isa. IX, 2), sedebat in umbra mortis. cui lux orta per Dei gratiam, non per suæ virtutis meritum. Ergo inter insufflationem Dei, et escam ligni vitæ nulla discretio. Nec hominem quis potest dicere plus sibi posse acquirere, quam divina ei largitate collatum est. Utinam acceptum tenere possemus. Labor etenim noster eo proficit, ut quæ tributa sunt, resumamus. Tertium illud quod propositum est, quia qui mortem non gustaverat, mortem timere non poterat, facile ex communis naturæ usu absoluteionem habet. Est enim natura, insitum omnibus animantibus, ut etiam quæ nondum sibi nocere experta sunt, quasi noxia reformident. Unde enim, columbæ in ipso sui ortu visi terror accipitris (33)? Unde lupi ovibus formidabiles, pullis milvi? Quod

(30) Mss. omnes tam depravatos characteres Græcos exhibent, ut legi nequeant. Quidam vero Latine scribunt, *Aprensos enim intelligitur in amænos*. Edith. Am., ἐν μέσου ποσους. Quare in corruptione tanta satius videtur ab editis non discedere,

(31) Plures mss., *et causam mortis intellige quis* etc.

(32) Mss. prope omnes, *propter figuram futuram*.

si in iis quæ irrationabilia sunt animantia, quidam de adverso genere animantium naturalis est terror, ut etiam irrationabilia sensum fugiendæ mortis accipiant: quanto magis in primo homine rationis utique plenissimo, naturalis quædam opinio mortis debuit esse vitandæ.

CAPUT VI.

Alias plures dubitationes circa præceptum Adæ datum, et Evæ prævaricationem excitatas diluit.

30. Rursus faciunt alias quæstiones hoc modo: Non semper (XI, q. 1, c. *Non semper*) malum est non obedire præcepto. Si enim bonum est præceptum, honesta est obeditio: quod si improbum præceptum, non obedire utile. Ergo non semper malum est non obedire præcepto: sed bono præcepto non obedire improbum est. Bonum autem est **157** operatorium cognitionis boni et mali lignum; quandoquidem Deus et bonum et malum novit. Denique ait: *Ecce Adam factus est tanquam unus nostrum* (34) (Gen. III, 22). Si igitur bonum est scientiam habere boni et mali (35), bona autem est quam etiam Deus habet, videtur qui interdicit eam hominibus, non recte interdiceret; idque proponunt. Sed si intelligant quid sit cognoscere, quam vim habeat hoc verbum: si sic intelligant quemadmodum oportet, *cognovit enim Dominus qui sunt ipsius* (II Tim. II, 19); cognovit utique eos qui unum ex pluribus facti sunt, in quibus inhabitat, et in quibus perambulat. Cognoscere utique non in sola et perfunctoria scientia est, sed in eorum operatione quæ oporteat fieri. Oportuit autem hominem obedire mandato, non obediendo autem prævaricatus est. Igitur qui non obedivit, erravit, quia prævaricatio peccatum est. Verum etiam si extenuare velint vim cognitionibus, ut perfunctoriam scientiam boni et mali interdictam putent, in eo quoque prævaricationis culpa est non obeditum esse mandato; quia etiam tumultuariam scientiam boni et mali Dominus Deus putavit inhibendam.

31. Alia quæstio: Qui non cognoscit bonum et malum, nihil a parvulo distat. Parvuli autem apud justum judicem nulla est culpa. Justus autem operator mundi nunquam parvulum vocasset in culpam, propter quod non cognoverat bonum et malum; quia parvulus sine ullo est crimine prævaricationis et culpæ. Verum cum in superioribus dixerimus duplicem esse intellectum scientiæ boni et mali, si perfunctoriam scientiam accipimus, utique falsum est quod nihil distet a parvulo, qui non cognovit bonum et malum. Si autem falsum est quod nihil distet a parvulo; ergo non parvulus

(33) Mss. Vat. et S. Mich. prima manu, *viso terrentur accipitre*. Alii nonnulli, *visa*, vel *vis*, *terrorem accipiunt*. In reliquis fere nihil sani.

(34) Rom. edit., *unus nostrum ad sciendum bonum et malum*.

(35) Rom. edit., *Bonum autem lignum cognitionis et boni mali*.

Adam. Si non parvulus, ascribitur utique ei quasi non parvulo peccatum. Si peccatum ascribitur, sequitur pœna peccatum, quia dignus invenitur pœna, qui peccatum vitare non procuravit (36). Potest etiam fieri ut etiam qui scientiam non habet boni et mali, parvulus non sit: quoniam priusquam scivit puer bonum et malum (*Isa. vii, 16*), non credidit malitiæ. Et iterum habes: *Quia priusquam sciat puer vocare patrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samaritæ (Isa. viii, 4)*. Perfectus ergo qui operatur bonum, etiam si boni et mali scientiam non adeptus sit, ut multi priusquam scient legem, ipsi sibi lex sunt (*Rom. ii, 14*). Quod Apostolus priusquam diceret: *Non concupisces (Rom. vii, 7)*, malum esse concupiscentiam nesciebat. Denique ipse ait: *Peccatum non cognovi nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces (Ibid.)*. Ad quam partem etiam puer potest esse perfectus jure naturæ, priusquam sciat concupiscentiam crimen esse, vel concupiscentiæ crimen admittat. Ergo secundum perfunctoriam scientiam noluit Deus (37 hominem scire quod malum est, ne quasi imperfectus vitare non posset. Non obediendo autem mandato incurrimus in culpam: ergo culpam fatemur. Rursus autem si altam et profundam **158** scientiam dicimus boni et mali, quæ quidem profunda scientia perfectum facit: non statim autem parvulus qui ad altam et profundam scientiam pervenire non potuit, recte sicut non parvulus condemnatur.

32. Iterum quæstiones serunt: Qui nescit, inquit, bonum et malum, ne ipsum quidem novit esse malum non servare mandatum, nec ipsum bonum novit, quod est obedire mandato. Et ideo quia non noverat, venia, inquit, dignus fuit qui non obedivit, non condemnatione. Quæ quidem quæstio de his absolutionem habet, quæ ante memoravimus. Considerare enim potuit homo ex iis quæ Deus ante ei contulerat, quod insufflationem Dei accepit, quod erat in paradiso voluptatis locatus, summam auctori obedientiam deferendam. Et ideo si vim nesciebat boni et mali; tamen quia tantorum auctor dixerat de ligno scientiæ boni et mali non esse gustandum, fidem præceptori servare debuerat. Non enim ab eo peritia, sed fides exigebatur. Intelligebat utique Deum omnibus præeminere, ideoque personam jubentis spectare debuerat. Et si non intelligebat vim qualitatemque jussorum; sciebat tamen præceptori deferendam esse reverentiam. Habebat in natura hanc opinionem, et si non habebat iudicium boni et mali. Denique et mulier serpenti dixit: *Ex omni ligno paradisi manducabimus: de fructu autem ligni quod est in medio*

A *paradiso dixit Deus: Non manducabitis ex eo (Gen. iii, 2. 3)*. Ita ergo sciebat obediendum esse mandato, ut diceret: *Ex omni fructu manducabimus, quod Dominus imperaverat: de ligno autem quod est in medio paradiso, imperatum a Deo dicit non esse gustandum, ne morte morerentur. Ergo quia scivit deferendum esse mandato (38), scivit utique malum esse prævaricari, et ideo juste prævaricata damnatur.*

33. Accipite aliud: Si assumptio de ligno scientiæ boni et mali ita operatoria erat, ut bonum et malum agnosceretur; quod videtur Scriptura ostendere, dum dicit: *Quia ubi manducaverunt ambo, aperti sunt oculi eorum, et cognoverunt quod nudi essent (Ibid. 6 et 7)*: hoc est, aperti sunt oculi cordis, et cognoverunt turpe esse nudos se degere: sine dubio ubi gustavit mulier de ligno scientiæ boni et mali, peccavit et se peccasse cognovit. Quæ igitur se peccasse cognoverat, vel virum ad peccati communionem invitare non debuit. Illiciendo autem virum, et dando ei quod ipsa gustaverat, non vitavit, sed iteravit peccatum. Nam utique si vere rationem spectes, eum quem diligebat, non trahere ad consortium pœnæ, sed magis ab eo quod cognoverat ipsa esse peccatum, vel inscientem revocare debuerat; quamvis videatur hæc mulier sciens quod post culpam in paradiso esse non posset, metuisse ne sola de paradiso eijceretur. Denique absconderunt se ambo post culpam. Excludendam igitur se esse cognoscens, consortio viri quem diligebat, noluit defraudari.

G 34. Iterum accipe: Non cognitio mali malum **159** est; sed cum actus implet malitiam. Non enim statim qui novit malum, quod malum est, facit: sed qui quod malum esse novit, operatur. Incentivum autem ad operandum quod malum est, aut iracundia, aut cupiditas esse consuevit. Nec statim necesse, ut habens scientiam mali faciat quod improbum novit, nisi aut iracundia aut cupiditate vincatur. Uude quod diximus incentivum peccandi, vel ira, vel cupiditas est, vel plerumque formido, licet ex formidine oriatur cupiditas, dum unusquisque vult vitare quod metuit. Et ideo recte iracundiam et cupiditatem duorum reliquorum (39) posuimus incentiva vitiorum. Consideremus igitur utrum Eva his ad vitium stimulis incitata sit. Sed neque irascebatur marito, neque cupiditate victa est: in secundo duntaxat errat, ut edendum viro daret, quod jam ipsa gustaverat. Primo fuerat cupiditas auctor erroris et ipsa ederet, sequentisque fuit causa peccati. Quod enim jam gustaverat, desiderare non poterat: et gustando, mali fuerat scientiam consecuta. Malum igitur quod

(36) Mss. et edit. vet., *vitare non potuit*.

(37) Mss. Michaëlinus, Big., Gem., Th., *voluit Deus*. M. Laudunensis, et edit. vet., *novit Deus*. Alii mss. et Rom. edit. melius, *noluit Deus*.

(38) Ita mss. S. Remigii, ac S. Theodorici. Vet. autem edit., *Ergo scivit deferendum esse mandatum*

Mss. Gem., Th., Div. et Land., *Ergo scivit deferendum esse mandato*. Mich., *deserendum non esse mandatum*. Denique edit. Rom., *Ergo qui scivit deferendum non esse mandato*.

(39) Libenter legeremus, *duo reliquorum*; nisi mss. et edit. reclamarent.

adverterat, in virum derivare non debuit, neque conjugem proprium prævaricatorem divini facere mandati. Sciens igitur prudensque peccavit, et sciens virum in suum traxit errorem. Alioquin invenietur falsus esse de ligno scientiæ boni et mali sermo, si etiam posteaquam de ea arbore manducavit, scientiam mali habere non potuit (40). Quod si verus est sermo, cupiditatis utique causam habere non potuit: licet plerique sic excusandum putent, quod diligens virum ab eo timuerit separari, et hanc causam cupiditatis prætant, quod esse voluerit cum marito.

• CAPUT VII.

Quæritur utrum a Deo, vel a ligno, vel demum aliunde mors homini acciderit: atque objectio multiplici responsione diluitur.

35. Iterum alia quæstio subrepat unde mors acciderit Adæ, utrum a natura ligni ejusmodi, an vero a Deo. Si naturæ ligni hoc ascribimus, videtur ligni hujus fructus vivificandi insufflationi Dei præstare; siquidem quem vivificaverat insufflatio, fructus hujus ligni traxit ad mortem. Aut si Deum operatorem mortis esse memoramus, dicunt quod gemina eum opinione accusemus: quod aut ita immitis, ut noluerit ignoscere, cum posset; aut si ignoscere non potuerit, videatur infirmus. Videamus igitur quomodo diluendum sit. Nisi fallor, mortis causa inobedientia fuit; et ideo homo ipse sibi mortis est causa, non habens Deum suæ mortis auctorem. Neque enim si medicus præscripsit ægrotanti a quibus videatur cavendum, atque ille ab interdictis non putaverit abstinendum, causa ei mortis est medicus: sed utique ipse sibi reus mortis est propriæ. Itaque Deus quasi bonus medicus prohibuit ne Adam nocitura gustaret.

36. Iterum accipe: Scire bonum melius est, quam nescire: et ei qui bonum sciat, pulchrum est scire quod malum est, ut sciat cavere quod malum est, et ut prudens subeat custodiæ cautionem (41). Rursus autem non satis est hoc solum scire quod malum est; ne cum malum scias, scientia boni incipias defraudari. Pulchrius est igitur ut utrumque norimus; ut et quia scimus bonum, fugiamus quod malum est; et ex eo quod cognoscimus malum, boni gratiam præferamus. Sed ita debes utrumque scire, ut et profunde noveris, et quod noveris exsequaris, actusque scientiæ congruat. Alioquin tolerabiliorem Scriptura indicat eum, qui utrumque nesciat, quam qui perfunctorie utrumque cognovit (*Luc. xii, 47, 48*). Gravatur enim scire, quod vel exsequi vel vitare non possis (42); gravatur scire sine usu atque opere cognitionis profundæ. Denique obest ad estimationem medico scire quid prosit, et quid noceat ægro: nisi cognitione ea quemadmodum

(40) Mss. duo, *scientiam boni et mali habere non potuit.*

(41) Rom. edit.: *ut sciat pravum vitare, et prudens jubeat custodia.*

oportet, utatur: et ideo non est cognitio bona, nisi ea utaris ut oportet.

37. Item accipere: Non frustra lignum scientiæ boni et mali productum est in medio paradiso: et si cuicumque homini productum esset, superflua interdictio. Sed neque frustra factum est, neque alii, nisi homini factum est, qui mandatum accepit; ut non solo eo, sed eo cum cæteris uteretur. Nam si multa discutias, complura reperies et plane innumera, quæ ei qui uti nesciat, possint nocere. Nec ipsas divitias invenies fructuosas, si habens dives subsidia largitatis, neget alimenta pauperibus, excludat inopem subsidio destitutum, aliena extorqueat, quia prævalet potestate. Pulchritudo ipsa et gratior corporis forma frequenter in vitium, quam deformitas trahit (43). Numquid igitur quisquam deformiores quam pulchriores filios habere desiderat, et inopes potius liberos suos cupit esse, quam divites? Plura sunt hujusmodi quæ non ad imprudentiam largientis referenda sunt, sed ad male utentis errorem. Et ideo utentem accusandum potius quam donantem.

CAPUT VIII.

Solvuntur quæstiones de præscientia Dei circa prævaricationes Adæ, et opinionem boni et mali humanis mentibus divinitus impressam.

38. Iterum quæstio: Sciebat prævaricatorum Deus Adam mandata sua, an nesciebat? Si nesciebat, non est ista divinæ potestatis assertio: si autem sciebat, et nihilominus sciens negligenda mandavit, non est Dei aliquid superfluum præcipere. Superfluum autem præcepit protoplasto illi Adæ, quod eum noverat minime servaturum: nihil autem Deus superfluum facit; ergo non est Scriptura ex Deo. Hoc enim objiciunt, qui Vetus non recipiunt Testamentum, et has interserunt quæstiones. Verum hi sua sententia et opinione vincendi sunt. Cum enim Novi Testamenti non refutant fidem, exemplo sunt arguendi, ut Vetus credant: quoniam cum sibi divina præcepta et facta convenient, unius auctoris Testamentum utrumque liquet esse credendum. Discant igitur non superfluum, non injustum etiam prævaricatorum præscriptum esse mandatum. Nam et ipse Dominus Jesus elegit Judam, quem proditorem sciebat. Quem si per imprudentiam electum putant, divinæ derogant potestati. Sed hoc æstimare non possunt, cum Scriptura dicat: *Quia sciebat Jesus quis eum proditurus esset (Joan. vi, 65)*. Conticescant igitur repugnatores isti Veteris Testamenti.

39. Sed quoniam etiam gentilibus, si forte istud objecerint, respondendum videtur, qui exemplum non recipiunt, rationem exigunt: accipiant etiam ipsi qua ratione Dei Filius vel prævaricatorum mandaverit, vel elegerit proditurum. Venerat

(42) Ita mss. et edit, antiq. magno consensu. At Rom. edit.: *vitare non velis, et non possis.*

(43) Rom. cod., *in vitium deformitatis trahit.*

Dominus Jesus omnes salvos facere peccatores, etiam circa impios ostendere suam debuit voluntatem: Et ideo nec proditorum debuit præterire; ut adverterent omnes, quod in electione etiam proditoris sui servandorum omnium insigne prætendit, nec in eo læsus est vel Adam, quia mandatum accepit, vel Judas, quia electus est. Non enim necessitatem Deus vel illi prævaricationis, vel huic proditoris imposuit, quia uterque, si quod acceperat custodisset, a peccato abstinere potuisset. Denique nec Judæos omnes credituros sciebat, et tamen ait: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. xv, 24)*. Ergo non in mandate culpa est, sed in prævaricante peccatum est. Et quod in Deo fuit, ostendit omnibus quod omnes voluit liberare. Nec tamen dico quia prævaricationem nesciebat futuram, imo quia sciebat assero: sed non ideo pereuntis proditoris invidiam in se debuit derivare, ut ascriberetur Deo, quod uterque sit lapsus. Nunc autem uterque redarguitur, atque reconvincitur; quia et ille mandatum ne laberetur accepit, et hic etiam in apostolatus munus adscitus est, ut vel beneficio Dei revocaretur a proditoris affectu: simul ut dum alii revincuntur, prodesset omnibus. Non enim consisteret peccatum, si interdictio non fuisset. Non consistente autem peccato, non solum malitia, sed etiam virtus fortasse non esset: quæ nisi aliqua malitiæ fuissent semina, vel subsistere vel eminere non posset. Quid est enim peccatum, nisi prævaricatio legis divinæ, et cælestium inobedientia præceptorum? Non enim auribus corporis de mandatis cælestibus judicamus: sed cum esset Dei verbum, opiniones quædam nobis boni et mali pullularunt; dum id quod malum est, naturaliter intelligimus esse vitandum, et quod bonum est naturaliter nobis intelligimus esse præceptum. In eo igitur vocem Domini videmur audire, quod alia interdicit, alia præcipiat. Et ideo si quis non obedierit illis quæ semel a Deo præcepta credimus, pænæ obnoxius æstimatur. Dei autem præceptum non quasi in tabulis lapideis atramento legimus inscriptum, sed cordibus nostris tenemus impressum spiritu Dei vivi. Ergo opinio nostra ipsa sibi legem facit. Si enim gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt, faciunt; ejusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis. Opinio igitur humana sibi tanquam Dei lex est.

40. Iterum hinc aliam faciunt quæstionem, ut ad invicem mandati ejus quod diximus in hominis opinione consistere, hanc ipsam opinionem impressam a Deo nobis tanquam præscriptum divinæ legis accusent. Noverat, inquiunt, hominem peccaturum qui creavit eum, et has opiniones boni et mali impressit, an non noverat? Ut si dixeris quia non noverat, alienum a majestate Dei

(44) Rom. edit., *quod gratiæ utique conveniat*. Melius aliæ cum mss... *utrique conveniat*, id est

sentias; si autem dixeris quia sciens Deus peccaturum hominem, communes tamen opiniones ei boni et mali impressit; ut propter admistionem malorum vitæ perpetuitatem servare non posset, sicut in illo non præsagum futuri, ita in hoc non bonum Deum significare videaris. Atque hinc argumentantur quia non est creatura hominis a Deo facta. Nam sicut supra ostendimus eos dicere quod non est mandatum Dei, sic et hic dicunt: Non ergo creatura hominis a Deo, quia Deus malum non fecit. Homo autem opinionem accepit mali, dum a malis præcipitur abstinere. Hoc autem genere alium bonum Deum, alium operatorem hominis conantur asserere. Quibus respondendum est illico secundum opinionem suam. Si enim hominem nolunt a Deo factum, quia peccator est homo, et hoc refugiunt, ne bonus Deus peccatorem fecisse videatur, quia non putant bonum qui fecerit peccatorem; dicant utrum operatorem hominis a Deo factum putent. Si enim a Deo factus est ille, ut dicunt, operator hominis, quomodo bonus Deus operatorem mali fecit? Utique non bonus, nam qui peccatorem facit non bonus; cavendum ne gravius sit operatorem peccatoris fecisse. Debuit enim bonus Deus prohibere nativitatem ejus, qui peccati substantiam habebat inducere. Quod si dicunt non esse genitum operatorem mali requirendum utrum bonus Deus potuerit inhibere quoquo modo incipientem malitiam, an non potuerit. Si enim non potuit, infirmus: si potuit et non fecit, non bonus. Ergo si sibi ista non congruunt, nec suæ sibi hæreticorum conveniunt opiniones, requiramus ne forte rationis fuerit, qua causa Deus sive geniti sive non geniti illius operatoris siverit malitiam introire in hunc mundum, cum possit inhibere.

41. Itaque servantes unum et eundem Deum bonum atque operatorem, id si possumus, astruamus, quod gratiæ utrique conveniat (44), nec accusationis eorum declinemus invidiam, qui ita dicunt: Quomodo bonus Deus qui non solum passus est introire in hunc mundum malitiam: sed etiam in tantam confusionem venire permisit. Verum hæc accusatio tunc locum haberet, si ita animæ vim et intima secreta mentis inficeret; ut nullo pacto posset aboleri, et immedicabilium vulnerum menti atque animæ nostræ virus insideret: esset enim aptior hujus querelæ locus, quod cum omnia, possit Deus, hominem tamen perire sit passus. Verum cum Deus nostri misericors respuendi erroris remedia reservaverit, abolendique omnis contagii non aboleverit facultatem: quomodo irrationabile vel injustum est, si permisit nostrum materiale tentari quadam trepidatione fragilitatis humanæ: et fœneratior postea gratia per pœnitentiam delictorum in hominis rediret affectum, et fragilitatis suæ conscius quod tam facile a divinorum manda-

Melius aliæ cum mss... *utrique conveniat*, id est

torum **163** serie deviendo trepidaverit, tanquam clavum animæ fluctuantis mandata cœlestia time- ret amittere: divinæ misericordiæ plus tribuens quod recepit amissum, et sibi aliquid usurpans gratiæ quod revertatur.

CAPUT IX.

An decuerit a Deo præceptum homini de cibo dari, et cur in proponenda pœna non dictum fuerit, moriemini sed morte moriemini?

42. Nunc quæ sit illa ratio consideremus, quid sit istud quod cum mandatum daret homini de illa admirabili beataque vita præscribens, ne contra faciens morte moreretur, de manducando et nonmanducando putaverit esse mandandum. Sunt enim qui putant nequaquam mandatum istud convenire cœli et terræ atque omnium Creatori; nequaquam dignum incolis paradisi, eo quod illa vita similis angelorum sit. Et ideo non terrenum et corruptibilem hunc cibum esui fuisse possumus æstimare; quia qui non bibunt, neque manducant, erunt sicut angeli in cœlo. Cum igitur in cibo neque præmium sit, quia esca nos non commendat Deo; neque magnum periculum sit, quia non quod intrat in os, coinquinat (45) hominem, sed quod exit de ore: videtur sine dubio tanto auctore non esse præceptum, nisi hunc cibum ad illum propheticum referas, quia pro magno præmio Dominus sanctis pollicetur suis: *Ecce qui serviunt mihi, manducant: vos autem esurietis* (Isa. LXV, 13). Hic est enim cibus in quo vita definitur æterna, quo quisquis fuerit defraudatus, morte morietur. Quandoquidem panis vivus atque cœlestis ipse Dominus est, qui vitam dat huic mundo. Unde et ipse ait: *Nisi manducaveritis carnem meam et biberitis sanguinem meum; non habebitis vitam æternam* (Joan. VI, 54). Erat ergo panis aliquis de quo præscripserat edendum paradisi incolis. Quis ille? Accipe quem dicat: *Panem, inquit, angelorum manducavit homo* (Psal. LXXVII, 25, Est enim bonus panis, si facias voluntatem Dei. Vis scire quam bonus panis? Ipse Filius manducat hunc panem, de quo ait: *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui in cœlis est* (Joan. IV, 34).

43. Iterum videamus qua ratione Dominus Deus Adæ dixerit, *morte moriemini*: quid intersit, utrum aliquis dicat, *moriemini*, an addat *morte moriemini*. Ostendere enim debemus nihil superfluum in Dei esse mandato. Itaque hoc arbitror. Cum duo sibi sint contraria mors et vita, secundum simplicem sermonem a vita vivere dicimus, a morte mori. Si autem germinare velis utramque, quia vita vitam facit, dicitur *vita vivit*, sicut habes

(45) Mes. Th., Div., Big., *communicat*: non male; in sacris enim Litteris idem est *commune* quod *pollutum* seu *inquinatum*. Et post tria vel quatuor verba mss. Big., Gem., Mich., *videatur*; Rem., Th., *videtur sine dubio tanto auctore præceptum*; S. Theod., *indignum tanto auctore*. Edit. Gill. ac Rom., *a tanto auctore præceptum*; Div, Laud. cum edit. Am. et Era., *sine dubio a tanto auctore non esse præceptum*.

A in lege. Et quia mors mortem facit, dicitur *morte morietur*. Non est autem superflua ista geminatio: est enim vita ad mortem, et est mors ad vitam; quia quis et dum vivit, **164** moritur; et dum moritur vivit. Fiunt ergo quatuor distinctiones vita vivere, morte mori, morte vivere, vita mori (46). Cum igitur hæc ita se habeant, usus et consuetudinis præjudicium debemus excludere; quia usus hoc habet ut communiter dicatur vivere, et qui vitæ vivit, et qui morti vivit: et communiter dicatur mori vel ille qui morti moritur, vel ille qui vitæ moritur. Itaque ex quatuor (47) duo significat, ut dicat viventem vivere, nec melius deteriusque distinguat, et dicat morientem mori, nec inter malam et bonam mortem videatur esse discretio. Nam indiscreta quædam vita significatur, qualis irrationabilium aut etiam parvulorum, et indiscreta mors æque.

44. Sequestrato igitur usu communi, quid sit vita vivere, et quid sit morte mori, et quid sit vivere morti, et mori vitæ consideremus. Puto enim secundum Scripturas quia vita vivere admirabilem quamdam illam vitam beatamque significet, et hunc vivendi usum spirandique munus cum beatæ vitæ gratia veluti conjunctum, et quadam participatione permistum demonstrare videatur. Hoc est enim vita vivere, virtute vivere, beatæ vitæ actus habere in istius corporis vita. Contra autem morte mori quid est aliud, nisi cum morte corporis deformitatem significare morientis, cujus et caro communi vivendi munere defraudetur, et anima vitæ æternæ usum habere non possit? Est etiam qui vita moritur, ut qui vivit corpore, sed actu moritur suo: quales illi sunt, de quibus ait Propheta: *Descendant in infernum viventes* (Psal. LIV, 16). Et illa de qua Apostolus dicit: *Quoniam vivens mortua est* (I Tim. V, 6). Quartum superest, quod sunt qui etiam morte vivunt, ut martyres sancti, qui utique moriuntur ut vivant. Moritur caro, sed vivit gratia mortuorum (48). Ergo absit a nobis, ut participes mortis vivemus: sed contra participes vitæ moriamur. Sanctus enim nec vitæ istius se vult esse participem, qui ait: *Cupio dissolvi et cum Christo esse; multo enim melius* (Philipp. I, 3). Et alius *Heu me! quod incolatus meus prolongatus est* (Ps l. CXIX, 5). Dolens utique cum consortia vitæ speret æternæ, istius vitæ fragilitate se contineri. Et ideo possum e contrario dicere, quia, et si vitæ vivere bonum est, vitæ tamen vivere ambiguum sit. Potest enim dici quis vitæ vivere, hoc est, vitæ æternæ istius vita corporis militare. Potest etiam dici vitæ vivere, hoc est, vel quemcunque, vel

(46) Mss. omnes *morte vivere, vita mori*. At contra edit., *morti vivere, vitæ mori*.

(47) Mss. S. Th., *vel ille qui morti moritur, vel ille qui vitæ*. Itaque ex quatuor illis, etc. Rem., *vel ille qui morte moritur, vel ille qui vita vivit*. Itaque, etc., in quorum neutro habetur, *et qui vitæ vivit, et qui morti vivit*.

(48) Ms. Rem., *moriuntur carne, sed vivunt gratia mortuorum*.

sanctum istius vitæ habere desiderium corporalis, A
ut, verbi gratia, si quis ideo honeste putet esse vi-
vendum, ut is longævitatē vitæ bonis actibus
consequatur, quales plerique infirmiores sunt quos
hæc vita delectat.

45. Sicut ergo vitæ vivere quid sit accepimus,
quid sit morti mori accipiamus, vel morti vive-
re (49). Possunt enim esse qui moriantur morti, et
qui vivant vitæ. Nam qui non ita vivit, ut secun-
dum mortem animæ suæ vivat, is morti moritur,
165 quia non est obnoxius morti (50), id est nexus
eum ærumnosæ mortis amisit, non constringitur
vinculis mortis æternæ. Mortuus est morti, hoc est,
mortuus est peccato, mortuus est pœnæ : cui con-
trarium est pœnæ vivere, hoc est, quando quis vivit
ad pœnam, ad vivit mortem. Qui autem moritur ad
pœnam, moritur ad mortem. Est etiam qui in hac
vita positus moriatur ad vitam, sicut ille qui ait :
Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus
(Galat. II, 20). Peccato enim mortuus est, Deo vivit,
hoc est, mors in eo mortua est, sed vita vivit, qui
est Dominus Jesus. Ergo bona vita eorum qui Deo
vivunt, mala vita eorum qui peccato vivunt. Est
etiam media vita, ut animantium cæterorum, sicut
habes scriptum : *Producat terra animam viventem*
secundum genus (Gen. I, 24). Est etiam vita mor-
tuorum, ut Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus
Jacob; quia Deus mortuorum non est, sed vivo-
rum. Sunt etiam quibus communitas est quædam
mortis et vitæ, de quibus ait Apostolus dicens :
Si commortui estis, et convivetis. Si enim complan-
tati, inquit, sumus similitudini mortis ejus, simul et
resurrectionis erimus : scientes quia vetus homo
noster simul confixus est cruci : ut destruat corpus
peccati, ut ultra non serviamus peccato. Qui
enim mortuus est, justificatus est a peccato (51).
(Rom. VI, 5-8). Sicut autem figuras multas vitæ
diximus, ita etiam mortis inveniemus. Dicitur
enim mors mala secundum illud : *Anima quæ pec-*
cat, ipsa morietur (Ezech. XVIII, 20). Dicitur et
mors communiter, sicut habes verbi gratia : Quia
Adam vixit tot annos (52), et mortuus est, et ap-
positus est ad patres suos. Dicitur etiam mors per
baptismatis sacramentum, sicut habes : *Consepulti*
sumus cum illo per baptismum in morte (Rom. VI, 4),
Et alibi : *Si autem mortui sumus cum Christo, cre-*
dimus etiam quod simul vivemus cum illo (Ibid. 8).
Vides quia mors quidem appellatione dicatur, sed
hæc (53) vita sit nostra.

(49) Mss. et vet. edit. magno consensu, *vel morte mori*.

(50) Mss. S. Rem. et S. Th., *Nam qui non vitæ vivit, secundum mortem animæ suæ vivit. Is morti moritur qui non est obnoxius*, etc.

(51) *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato*. Hæc in mss. quinque desiderantur.

(52) Ita mss. et vet. edit. Rom., *Abraham vixit annos... ad populum suum*. Haud male forsitan legeretur. *Quia quidam*, etc., ut esset exemplum indeterminatum. Sed sine auctoritate in textum

CAPUT XI

Cur hominem Deus non approbarit nisi post factam mulierem, et id maxime quod per hanc ille deceptus peccaverit; itemque cur eadem non de terra, ut Adam, sed de costa ejus creata sit?

46. Item alia quæstio, quia dixit Dominus : *Non est bonum solum esse hominem* (Gen. II, 18). Primo omnium cognosce quia in superioribus, ubi hominem finxit Deus de limo terræ, non addidit : *Et vidit Deus quia bonum est* (Gen. I, 10,) quemadmodum in singulis operibus suis. Nam si dixisset illic bonum esse, quia homo factus est, inveniretur hoc esse contrarium, ut hic non esse bonum diceret, cum in superioribus bonum esse dixisset. Sed hoc ibi cognosce, ubi solum Adam fecit. Cæterum ubi communiter comprehendit et virum et mulierem factos, licet ne ibi quidem dixerit specialiter : tamen quia postea habes : *Vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce erant bona valde* (Gen. I, 31), evidenter declaratur bonum esse quod et vir sit factus, et mulier.

47. Sed ex hac quæstione alia quæstio rursus 166 emergit. Quomodo enim quando solus factus est Adam, non dictum est bonum esse factum Adam : quando autem et mulier ex eo facta est, tunc esse bona omnia comprehensum est? Licet illic omnem laudaverit creaturam, et universitatis creatio sit probata, quoniam in homine naturæ prædicta (54) communitas est : tamen non videtur otiosum, qua ratione ubi solus factus est Adam, non solum nequaquam prædicatio boni complacito operi adjecta sit; sed etiam dictum sit non esse bonum solum hominem : cum sciamus quod antequam fieret mulier, non erraverit Adam; postea vero quam mulier est facta, prior divinum prævaricata mandatum, etiam virum suum traxerit in errorem, et incentivum ejus exstiterit. Si igitur vero culpæ auctor est mulier, quemadmodum pro bono videtur adjecta? Verum si consideres quia Deo universitatis est cura, invenies plus placere Domino debuisse id in quo esset causa universitatis, quam condemnandum fuisse illud in quo esset causa peccati. Et ideo quia ex viro solo non poterat humani esse generis propagatio, pronuntiavit Dominus non esse bonum solum esse hominem. Maluit enim Deus plures esse quos salvos facere posset, et quibus donaret peccatum, quam unum solum Adam, qui liber esset a culpa. Denique quia idem utriusque auctor est operis, venit

nihil intrudimus.

(53) Ita mss. Vat., Th., Div., S. Th., Laud. et edit. Am. et Era. Mss. vero Big., Gem. et Mich., *vides quia mors quidem appellatione judicatur, sed hæc*, etc. Edit. Gil., *vides . . . dicatur, sed hæc vita, vita sit nostra*. Rom. denique, *vides quia hæc mors... dicatur, sed vita sit nostra*.

(54) Ita sex mss. et edit. vet. Codex Div. et Rom. edit., *creaturæ prædicata*, etc. At Rem. ac Th., *quoniam in bona naturæ prædicata*.

in hunc mundum, ut salvos faceret peccatores. Postremo nec Cain- parricidii reum priusquam generaret filios, passus est interire. Ergo propter generationem successionis humanæ debuit mulier adjici viro (*Vid. S. Aug. l. II contra Jul. Pel., c. 7, n. 20*). Denique hoc ipsa verba declarant dicentis Dei, non bonum solum esse hominem. Nam etsi mulier prior peccatura erat, tamen redemptionem sibi paritura non debuit ab usu divinæ operationis excludi. Quamvis enim Adam non est seductus, mulier autem seducta et in prævaricatione fuerit, salva tamen, inquit, erit per filiorum generationem (*I Tim. II, 14 et 15*), inter quos generavit et Christum.

48. Nec illud otiosum (33, q. 5, c. *Nec illud*), quod non de eadem terra de qua plasmatus est Adam, sed de ipsius Adæ costa facta sit mulier; ut sciremus unam in viro et muliere corporis esse naturam, unum fontem generis humani. Ideo non duo à principio facti vir et mulier, neque duo viri, neque duæ mulieres, sed primum vir, deinde ex eo mulier. Unam enim naturam volens hominum constituere Deus, ab uno principio creaturæ hujus incipiens multarum et disparium naturarum eripuit facultatem. *Faciamus, inquit, ei adjutorium simile sibi (Gen. II, 18)*. Adjutorium ad generationem constitutionis humanæ intelligimus. Et vere bonum adjutorium. Nam si pro meliore accipis adjutorium, major quædam in causa generationis operatio mulieris reperitur; sicut istius terræ quæ semina primo accepta cohibendo paulatim fotu suo adolescere facit, et producit in segetem. In eo igitur adjutorium bonum mulieris, quanquam etiam inferior dicatur adjutor; ut et in usu reperimus humano, quia dignitate potiores **167** plerumque adjutorem meriti inferioris adsciscunt.

CAPUT XI.

Quomodo animalia ducta fuerint ad Adam; quid sopor ejusdem et costæ ædificatio nos doceat, quid etiam memorata animalia in paradysum adducta significant, et quo pacto justi in paradysum rapiantur.

49. Specta nunc cur Deus adhuc finxerit de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli, et adduxerit ea ad Adam, ut videret quid vocaret ea. Qua ratione hoc factum est, cum tantummodo bestias agri et volatilia cœli ad Adam adduxerit Deus? Erant enim pecora secundum genus suum. Denique habes infra: *Quia imposuit Adam nomina omnibus pecoribus et omnibus bestiis agri. Adæ autem non est inventus adjutor, similis illi (Gen. II, 29)*. Quæ igitur absolutio est, nisi quia indomitæ bestiæ et volatilia cœli divina potestate ad hominem deducuntur? De pecoribus autem domitis congregandis et homo habuit potestatem. Itaque illud divinæ operationis fuerit, hoc humanæ diligentiæ. Simul accipe qua causa omnia deducta sint ad

(55) Ita mss. omnes cum ant. edit. At Rom. edit., *hoc est, non animam ex anima, sed os de ossibus, et carnem de carne. Hæc mulier vocabitur.*

A Adam, ut in omnibus videret ex utroque sexu substantiam constare naturæ, id est, ex masculo et femina, et ipse usu exemploque cognosceret necessarium sibi consortium mulieris adjectum.

50. *Et immisit, inquit, Deus soporem in Adam, et obdormivit (Ibid. 21)*. Quis est iste sopor, nisi quia paulisper ad conjugium copulandum cum intendimus animum, veluti intentos oculos ad Dei regnum inclinare atque inflectere videmur ad quemdam somnum istius mundi, et paulisper obdormire divinis, dum in sæcularibus mundanisque requiescimus? Denique posteaquam soporem immisit in Adam, et dormivit, tunc *ædificavit Dominus Deus costam quam sumpsit de Adam in mulierem (Ibid. 22)*. Bene, *ædificavit*, dixit, ubi de mulieris creatione loquebatur, quia in viro et muliere domus videtur quædam plena esse perfectio. Qui sine uxore est, quasi sine domo sit, sic habetur. Sicut enim vir publicis officiis, ita mulier domesticis ministeriis habilior æstimatur. Considera quia ex corpore costam sumpsit, non ex anima portionem: hoc est, non anima ex anima, sed os de ossibus meis et caro de carne mea hæc vocabitur mulier (55).

51. Ergo causam humanæ generationis agnovimus. Sed quia plerosque movet qui diligentius intuentur, quomodo si vel primo magnum munus Dei fuit circa homines, ut in paradiso homines collocarentur, vel postea magnorum remuneratio videretur esse meritorum, ut ad paradysum justus unusquisque rapiatur, dicuntur etiam bestiæ et pecora agri, et volatilia cœli in paradiso fuisse. Unde plerique paradysum animam hominis esse voluerunt, in qua virtutum quædam germina pullaverint; hominem autem et ad operandum et ad custodiendum paradysum esse positum, hoc est, mentem hominis cujus virtus animam videtur excolere, nec solum excolere, sed etiam, cum excoluerit, custodire. **168** Bestiæ autem agri et volatilia cœli quæ adducuntur ad Adam, nostri irrationabiles motus sunt, eo quod bestiæ vel pecora, quædam diversæ sint corporis passiones, vel turbulentiores, vel etiam languidiores. Volatilia autem cœli quid aliud æstimamus, nisi inanes cogitationes quæ velut volatilium more nostram circumvolant animam, et huc atque illuc vario motu sæpe traducunt? Propterea nullus inventus est menti nostræ similis adjutor, nisi sensus, hoc est *αἰσθησις*. Similem sibi solam *νοῦς* noster potuit invenire.

52. Sed forte arguas, quia hæc quoque Deus in tali paradiso locavit, hoc est passiones corporis, et vanitatem quamdam fluctuantium vel inanium cogitationum, quod ipse nostri fuerit auctor erroris. Considera quid dicat: *Habete, inquit, potestatem piscium maris, et volatilium cœli, et omnium reptantium quæ repunt super terram (Gen. I, 28)*.

Vides quod ille tibi tribuerit potestatem: ut de omnibus judicare tu debeas, singulorum genera iudicii tui sobria definitione discernere. Vocavit ad te omnia Deus; ut supra omnia mentem tuam cognosceres. Cur quæ tibi similia minime reperisti, adsciscere tibi et copulare voluisti? Dedit tibi certe sensum quo universa cognosceres, et de cognitis iudicares (56), meritoque de illo fecundo paradisi agro ejectus es, quia non potuisti servare mandatum. Sciebat enim Deus esse te fragilem, sciebat judicare non posse; ideo dixit quasi fragilioribus: *Nolite iudicare, ut non iudicemini* (*Matth. vii, 1*). Ergo quia scivit infirmum te esse ad iudicandum, voluit obedientem esse mandato; ideo præceptum posuit. Quod si non prævaricatus esses, periculum incerti iudicii indicere nequivisses. Itaque quoniam iudicare voluisti, ideo addidit: *Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis, ut sciat bonum et malum* (57) (*Gen. iii, 22*). Voluisti tibi arrogare iudicium, ideo pœnam pravi iudicii refutare non debes. Posuit tamen te contra paradysum, ne memoriam ejus possis abolere.

53. Denique justi in paradysum sæpe rapiuntur, sicut et Paulus raptus est in paradysum, et audiit verba ineffabilia. Et tu si a primo cœlo ad secundum, a secundo ad tertium mentis tuæ vigore rapiaris, hoc est, quod primum unusquisque homo est corporalis, secundo animalis, tertio spiritalis: si ita rapiaris ad tertium cœlum, ut videas fulgorem gratiæ spiritalis (animalis enim homo quæ sunt spiritus Dei nescit), et ideo tertii cœli ascensio tibi est necessaria (58), ut rapiaris in paradysum: rapiaris jam sine periculo, ut possis dijudicare omnia, quia spiritalis dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur. Et fortasse quasi adhuc fragilis, audies verba ineffabilia quæ non liceat homini loqui: et tunc quod acceperis reservato, et quod audieris custodito, Paulus apostolus custodiebat ne laberetur, vel alios certe faceret errare. Aut fortasse ideo dicit Paulus, *quæ non liceat homini loqui* (*II Cor. xii, 4*), quia erat adhuc in corpore constitutus, hoc est, videbat istius corporis passiones, videbat legem carnis suæ repugnantem legi mentis suæ (*Vid. S. Aug. l. ii Contra Julian. Pel., c. 5, n. 13*). Hoc enim malo intelligi, ne videamur quemdam **169** adhuc futuri periculi jactare terrorem (59). Si enim vel propter hanc vitam securitas, ut nullos prævaricationis post hanc futuræ laqueos formidemus: ergo quicumque fuerit in paradiso ascensione virtutis audiet mysteria Dei arcana illa atque secreta: audiet dicentem Dominum tanquam latroni illi a scelere ad confessionem, et ad fidem a latrocinio (60)

(56) Mss. Rem. et Div., *de cogitatibus iudicare.*

(57) Mss. Gem. S. Th. et S. Mich., *factus es unus ex nobis, ut scias bonum et malum.*

(58) Mss. Gem., Big., S. Th. et S. Mich., *necessaria. Rapiaris in paradysum, rapiaris, etc.*

(59) Ita mss. octo. Alii, et edit omnes, *jactare errorem.*

A revertenti: *Hodie mecum eris in paradiso* (*Luc. xxiii, 43*).

CAPUT XII.

Serpentis qualis fuerit sapientia: quomodo mulierem aggressus sit; qualisve hujus responsio, quam longa digressio de quadam circa eam rem dubitatione consequitur.

54. *Serpens aulem erat sapientior omnium bestiarum quæ erant super terram* (61), *quas fecit Dominus Deus, et dixit serpens mulieri: Quid utique dixit Deus, ne edatis ab omni ligno quod est in paradiso* (*Gen. iii, 1*)? Cum dicit sapientiozem serpentem, intelligis quem loquatur, id est, illum adversarium nostrum qui tantum habet hujus sapientiam mundi (*Vid. S. Aug. lib. ii Contra Jul. Pel. c. 5, n. 13*). Sed voluptas atque delectatio bene sapiens dicitur, quia et sapientia carnis appellatur sapientia (62), sicut habes: *Quia sapientia carnis inimica est Deo* (*Rom. viii, 7*). Et ad exquirenda delectationum genera astuti sunt, quia appetentes sunt voluptatum. Sive ergo delectationem intelligas, quædam est divino adversa mandato, et inimica sensibus nostris. Unde sanctus Paulus ait: *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ et captivantem me in lege peccati* (*Rom. vii, 23*). Si autem ad diabolium referas, verus inimicus est generis humani. Quæ autem causa inimicitiarum nisi invidia? Sicut Salomon ait: *Quia invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum* (*Sap. ii, 24*). Invidiæ autem causa beatitudo hominis in paradiso positi, et ideo quoniam ipse C diabolus acceptam gratiam tenere non potuit, invidit homini, eo quod figuratus e limo, ut incola paradisi esset, electus est. Considerabat enim diabolus quod ipse qui fuisset superioris naturæ, in hæc sæcularia et mundana deciderat: homo autem inferioris naturæ sperabat æterna. Hoc est ergo quod invidet dicens: *Iste inferior adipiscitur quod ego servare non potui? Iste de terris migrabit ad cœlum, cum ego de cœlo lapsus in terra sim? Multas vias habeo quibus hominem decipere possim. De limo factus est, terra ei mater est, corruptibilibus involutus est. Et si anima superioris naturæ, tamen et ipsa lapsui potest esse obnoxia, in corporis carcere constituta; quando ego lapsum vitare non potui. Est igitur via prima, ut decepiatur, dum conditione sua majora desiderat. Hic enim quidam conatus est industriæ. Deinde carnis est, quod non habeat, desiderare. Postremo in quo videor ego omnibus esse sapientior, nisi circumscribam hominem, et versutia et fraude contendam? Itaque machinatus est, ut non primo Adam odõrretur, sed Adam per mulierem circum-*

(60) Mss. decem optimæ notæ, ac vet. edit., *ad fidei latrocinium.* Quatuor cum edit. Rom., *ad fidem a latrocinio.*

(61) Antiqui aliquot mss., *quæ repunt super terram.*

(62) Ms. Div., *appellatur sapientia, quæ est divino mandato adversa.*

scribere conaretur. Non adorsus est eum qui coram acceperat cœleste mandatum: sed eam **170** adorsus est quæ a viro didicerat, non a Deo quid observaret, acceperat. Neque enim habes quia mulieri dixit Deus, sed quia Adæ dixit; et ideo per Adam cognovisse mulier æstimanda est.

55. Cognoscens igitur hoc loco tentamenti genus, plurima etiam aliis locis tentamenti genera reperies. Alia sunt per principem istius mundi quædam venena sapientiæ in hunc mundum evomuit; ut vera putarent homines esse quæ falsa sunt, et specie quadam hominum caperetur affectus. Non enim semper quasi apertus hostis ingreditur: sed sunt quædam potestates quæ amorem simulent, gratiamque præendant; ut paulatim cogitationibus nostris venenum suæ iniquitatis infundant, a quibus oriuntur illa peccata quæ vel ex delectatione, vel ex quadam mentis facilitate nascuntur. Sunt etiam aliæ potestates quæ veluti colluctantur nobiscum. Unde et Apostolus ait: *Quia non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, et potestates, et rectores hujus mundi, tenebrarum harum, adversus nequitiam spiritalium quæ sunt in cœlestibus* (Ephes., vi. 12). Volunt enim hac quadam contentione nos frangere, et veluti quoddam animæ nostræ corpus elidere. Unde et Paulus quasi bonus athleta non solum ictus adversantium potestatum vitare cognoverat, verum etiam adversantes ferire. Unde et ait: *Percutio pugnis, non ut aera cædens* (I Cor. ix, 26). Et ideo quasi bonus athleta ad coronam meruit pervenire. Ergo multiplicia tentamenta sunt diaboli. Et ideo bilinguis serpens habetur atque lethalis, eo quod diaboli minister aliud lingua loquatur, aliud corde meditetur. Sunt et alii ministri qui et cordis et vocis suæ infectas veneno veluti verborum suorum jactant sagittas, quibus Dominus ait: *Generatio viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali* (Matth. xii, 34)?

56. *Et dixit serpens mulieri: Quid utique dixit Deus, ne edatis ex omni ligno quod est in paradiso? Et dixit mulier serpenti: Ex omni ligno paradisi manducabimus: de fructu autem ligni quod est in medio paradisi, dixit Deus; Non manducabitis ex eo, neque tangetis ex eo, ne moriamini* (Gen. iii, 2 et 3). Cum audieris sapientiosem, bestiis omnibus esse serpentem, hic ejus jam quære versutiam. Simulat se verba Dei dicere, et proprios intexit dolos (63). Cum enim dixisset Deus: *Ex omni ligno quod est in paradiso edetis ad escam: de ligno autem quod est scienciæ boni et mali non edetis, quæ die autem manducabitis ex eo, morte moriemini* (Ibid. ii. 16 et 17); serpens quasi interrogans mulierem cum dixisset Deus: *Ex omni ligno quod est in paradiso edetis: de ligno autem uno non edetis, inseruit mendacium, ut diceret: Ab omni*

A *ligno non edetis: cum de uno tantum ligno scientiæ boni et mali præceperit Deus non esse gustandum. Quæ ratione autem fefellerit, nihil mirum, quia iis qui aliquem circumscribere conantur, consuetudo est fallere. Non est igitur interrogatio otiosa serpentis. Sed ut scias in mandato nullum vitium esse potuisse, respondit mulier, ut habes: Ex omni ligno paradisi manducabimus: de fructu autem ligni quod est in medio paradiso, dixit Deus: Non manducabitis ex eo, neque tangetis **171** ex eo, ne morte moriamini* (Ibid. 2, 3). In mandato quidem nullum vitium est, sed in relatione mandati. Etenim quantum præsens lectio docet, discimus nihil vel cautionis gratia jungere nos debere mandato. Si quid enim vel addas vel detrahas, prævaricatio quædam videtur esse mandati. Pura enim (3 qu. ix, c. Pura) et simplex mandati forma servanda, vel testimonii series intimanda est. Plerumque testis dum aliquid ad seriem gestorum ex suo adjicit, totam testimonii fidem partis mendacio decolorat. Nihil igitur vel quod bonum videtur, addendum est. Namque hic quid offensionis habet prima specie quod addidit mulier: *Neque tangetis ex eo quidquam? Tangetis enim Deus non dixerat, sed non edetis. Sed tamen lapsus incipit esse principium. Nam quæ addidit, superfluum addidit, vel addendo de proprio semiplenum intellexit Dei esse mandatum. Docet igitur nos præsentis series lectionis neque detrahare aliquid divinis debere mandatis, neque addere. Nam si Joannes hoc judicavit de suis scriptis: Si quis apposuerit, inquit, ad hoc, adjiciet in illum Deus plagas, quæ scriptæ sunt in libro isto: et qui dempserit de verbis his prophetiæ hujus, delebit Deus partem illius de libro vitæ* (Apoc. xxii, 18, 19): quanto nihil divinis mandatis est detrahendum! Hinc ergo cœpit prævaricatio prima esse mandati. Et plerique putant hoc vitium non esse mulieris, sed Adæ fuisse: ita Adam dixisse mulieri, dum eam vellet facere cautiorem, ut adderet mandasse Deum: *Neque tangetis ex eo quidquam. Habemus enim quia Adam, non Eva mandatum acceperit a Deo. Nondum enim mulier formata fuerat. Ipsa quidem verba Adæ quibus mulieri dixit formam seriemque mandati, non prodit lectio: sed intelligimus per virum ad mulierem seriem transisse mandati. Viderint tamen alii quid sentiant; mihi tamen videtur a muliere cœpisse vitium, inchoasse mendacium. Nam etsi de duobus videatur incertum, tamen sexus prodit qui prius potuerit errare. Adde quia præjudicio illa constringitur, cujus et postea prior error inventus est. Viro enim mulier, non mulieri vir auctor erroris est. Unde et Paulus ait: *Adam, inquit, non est deceptus: mulier autem seducta in prævaricatione fuit* (I Tim. ii, 14).*

57. Nunc videamus utrum præter abjectionem

(63) Rom., et propius intexit dolos.

quæ mandato est applicata, quod additum est obfuisse videatur. Nam re vera si bonum est: *Neque tangetis ex eo*, et ad cautionem proficiobat, cur Deus hoc minime interdixerit, imo non interdicens permisisse videatur? Itaque utrumque quærendum, qua ratione nec permiserit, nec interdixerit. Sunt enim qui dicant, Qua ratione quod fecit videri (64), non iussit et tangi? Verum cum in eo ligno audieris naturam fuisse scientiæ boni et mali, potest æstimari quia noluit te malum tangere. Satis est enim nobis videre Satanam sicut fulgur de cælo cadentem, secundum vocem Domini (*Luc. v, 18*), et dantem escam (65) non luminis, sed noctis et tenebrarum filiis; quia scriptum est: *Dedit eum in escam populis Æthiopum* (*Psal. LXXIII, 14*). Hoc igitur de eo dictum est, quod non mandaverit **172** tangi. Quod autem non prohibuerit, quid intelligam accipe. Sunt multa quæ noceant, si ante voluerimus haurire, quam quæ sint illa cognoscere. Nam et de cibis et potu plerumque usu venit. Quippe si id quod amarum est, ante cognoscas, induis patientiam; et si intelligas illa quæ sunt amara prodesse, induis tolerantiam, ne offendat amaritudo te repentina, et incipias rejicere profutura. Prodest ergo ante cognoscere; ut ex eo quod cognoveris profuturum, nec amara fastidias. Sed hæc minus nocere possunt: illud quod magis, nisi provideatur, nocere possit, advertite.

58. Gentilis quidam est, ad fidem tendit: catechumenus est, majorem vult accipere doctrinæ et fidei plenitudinem; caveat ne dum vult discere, male discat, et discat a Photino, discat ab Ario, discat a Sabellio: tradat se hujusmodi magistris quorum quædam eum teneat auctoritas: et inductus quadam magistrorum præsumptione, teneris sensibus impressa dijudicare non novorit. Prius igitur oculis mentis perspiciat quid sequatur (66): videat ubi vita sit: tangat denique divinarum vitalia lectionum, ut nullo pravo offendatur interprete. Legit illi Sabellius: *Ego in Patre, et Pater in me* (*Joan. xiv, 10*), et dicit unam esse personam. Legit Photinus: *Quia mediator Dei et hominum homo Christus Jesus* (*I Tim. II, 5*). Et alibi: *Quid me vultis occidere hominem* (*Joan. VIII, 40*)? Legit etiam Arius quia dixit: *Quoniam Pater major me est* (*Joan. xiv, 28*). Legitur quidem manifestum: sed qua ratione dictum sit, debet ante pertractare secum, ut rationem dictorum possit advertere. Ducitur quadam magistrorum auctoritate; et profuisset ei non quæsisse, quam talem invenisse doctorem. Sed etiam gentilis si quis

(64) Mss. Big., S. Th., Torn., Colb., quod fecit edi non, etc.; Gem: quod fecit edendum; Mich., quod fecit, edere non iussit, et tangi non prohibuit.

(65) S. Th. et edit. Era., datum in escam: non male.

(66) Mss. SS. Th. et Remig., quem sequatur.

(67) Ita mss. septem cum edit. antiq. in mss. vero totidem deest, de solo ligno scientiæ boni et

Scripturas accipiat, legit: *Oculum pro oculo, dentem pro dente* (*Levit. xxiv, 20*). Legit etiam: *Si scandalizaverit te dextera tua, abscinde illam* (*Matth, v, 30*); non intelligit sensum, non advertit divini arcana sermonis, pejus labitur, quam si non legisset. Et ideo docuit quemadmodum Dei verbum investigare deberent, non perfunctorie, non improvide, sed diligenter atque sollicite: *Quod erat, inquit, ab initio, quod audivimus, et quod vidimus, oculis nostris perspeximus, et manus nostræ perscrutatæ sunt de verbo vitæ: et vidimus et testamur, et annuntiamus vobis* (*I Joan. I, 1 et 2*). Vides quod ante velut manibus quibusdam perscrutatus sit Dei verbum, et postea annuntiaverit: et ideo nihil Adæ et Evæ fortasse nocuisset verbum, si pertractantibus diligenter mentis quibusdam manibus ante tetigissent. Infirmi enim pertractando, et diligentius requirendo, uniuscujusque quam non intelligunt, possunt investigare naturam. Certe illi infirmi id lignum in quo scientiam mali esse cognoverant, ante quemadmodum tangerent, debuerant perscrutari. Nam et mali sæpe nobis potest prodesse cognitio. Et ideo diaboli fraudes vel in hac legimus lectione, vel prophetia (*Exech. xxviii, 18*) ut discamus quemadmodum artes ejus cavere possimus. Cognoscenda sunt enim tentamenta ejus, non ut sequamur, sed ut docti instructique caveamus.

173 59. Sunt hoc loco qui dubitationem habeant utrum ex omni ligno ita dixerit Deus esse gustandum (67), ut cum de omni ligno, ita de scientiæ boni et mali ligno gustaretur; an vero de omni ligno gustandum, de solo ligno scientiæ boni et mali dixerit non esse gustandum? Qui ne id quidem putant inutilis esse rationis, quod, quam vis noxia esca hujus ligni fuerit; tamen si cum cæteris ederetur, noxia esse non possit: quandoquidem etiam antidotum theriacum de corpore serpentis confici solere dicatur, quod utique virus corpusque serpentis, cum solum sumitur, nocet; cum admiscetur aliis, sanitati est et saluti. Scientia quoque boni et mali, si quid sapientiæ habeat, si quis vitæ semper intendat, si quis cætera virtutum genera consequatur, nequaquam inutilis æstimatur. Hac igitur ratione plerique putaverunt posse etiam illud intelligi; ut videatur Deus id inhibuisse, ne absque cæteris solum lignum scientiæ boni et mali gustaretur, non prohibuisse cum cæteris. Et hoc ideo putant dictum, quia ait Deus ad Adam: *Quis tibi indicavit quoniam nudus es, nisi de ligno a quo præceperam tibi, ab hoc solo ne manducares, manducasti* (*Gen. III, 14*)? Quod videretur dare aliquem

mali dixerit non esse gustandum. At Rom. edit. totum locum sit exhibebat: *Habeant, cum ex omni ligno dixerit Dominus Adæ: Comedes ex eo; utrum cum omni ligno etiam lignum scientiæ boni et mali dixerit esse manducandum: an vero de omni ligno, de solo autem scientiæ boni et mali dixerit non esse gustandum.*

interpretanti looum, nisi mulier in superioribus, A dicente serpente: *Quid utique dixit Deus, ne edatis ab omni ligno quod est in paradiso: respondisset: Quod est in medio paradiso, dixit Deus: Non manducabitis ex eo* (68). In quo quamvis mulieris prævaricatorum fides videatur infirmior, tamen non omnibus Adam spoliabo virtutibus, ut videatur in paradiso nullam assecutus fuisse virtutem, nihil de cæteris gustavisse lignis, priusque culpam incidisse (69), quam fructus esse aliquos consecutus. Non spoliabo ergo Adam, ne genus humanum omne dispoliam, quod innocens est antequam sensum accipiat scientiæ boni et mali. Neque enim otiose dictum est: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cælorum* (Matth. xviii, 3). Puer enim cum maledicitur, non remaledicit: cum percutitur, non repercutit: ambitionum et rapinarum tentamenta non novit.

60. Unde verius puto, quod ne cum aliis quidem fructibus lignum edendum esse præceperit. Nam etsi bona scientia perfecto, imperfecto tamen inutilis est. Imperfectum ausim omnem hominem dicere, quando ipse Paulus quasi imperfectus dicat: *Non quoniam acceperim, aut quo jam perfectus sim: sequor autem si comprehendam* (Philipp. ii, 12). Et ideo imperfectis dicit Dominus: *Nolite iudicare, ut non iudicemini* (Matth. vii, 1). Ergo imperfecto inutilis scientia. Denique, *peccatum nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces* (Rom. vii, 7). Et infra: *Sine lege enim peccatum mortuum est* (Ibid. 8) Quid enim mihi proderat scire quod vitare non poteram? Quid mihi prodeat scire quod lex carnis meæ impugnaret? Impugnatur Paulus, et videt legem carnis suæ repugnantem legi mentis suæ, et captivari se in lege peccati (Ibid. 23), nec de conscientia sua præsumit (Vid. S. Aug. lib. ii Contra Jul. Pel., c. 5, n. 13): sed per Christi gratiam, 174 confidit se a mortis corpore liberandum: et tu quemquam opinaris scientem non posse peccare? Paulus dicit: *Non enim quod volo facio bonum: sed quod nolo malum, hoc ago* (Ibid. 19): et tu arbitraris homini prodesse scientiam, quæ delicti augeat invidiam? Esto tamen ut perfectus peccare non possit. In Adam Deus omnes homines prævidebat, et ideo promiscue generi non conveniebat humano habere scientiam boni et mali quam per carnis vitia, ut oportebat, exercere non poterat.

CAPUT XIII.

Quomodo tentamenta diaboli plena sint mendacii; et de deceptione mulieris, et lapsu Adæ. Quemadmodum etiam cognoverint se esse nudos, et succintoria sibi fecerint, quidve per ea significetur.

61. Discamus igitur tentamenta diaboli plena esse mendacii; vix enim unum verum videtur ex

(68) Rom. edit., *ex omni ligno paradisi manducabimus, de fructu autem ligni*. Sed hæc in mss. sicut et in vet. edit. desiderantur. Mss. S. Theod. et Laud., *de ligno quod est in medio*, etc.

(69) Sic mss. Div., Clar., Torn., S. Thom. et edit. Era. Alii mss. atque edit. Am; Gil. et Rom., *prius*

iiis quæ pollicitus est reliqua falsa composuit. Sic enim habes: *Et dixit serpens mulieri: Non morte moriemini* (Gen. iii, 4). Ecce unum falsum; nam morte mortuus est homo, qui secutus est promissa serpentis. Deinde addidit: *Scit, inquit, Deus quia quacunque die manducaveritis ex eo, adaperientur oculi vestri* (Ibid., 5). Hoc solum verum, quia infra habes: *Quia manducaverunt ambo et, aperti sunt oculi eorum* (Ibid., 6, 7). Sed hoc verum quod noceret. Denique non omnibus aperire oculos utile, quia scriptum est: *Videbunt et non videbunt* (Isa. vi, 9). Sed statim agglutinatum mendacium est, quia adjunxit: *Et eritis sicut dii scientes bonum et malum* (Gen. iii, 5). In quo licet advertere idololatriæ auctorem esse serpentem, eo quod plures deos induxisse in hominum videatur errorem quædam serpentis astutia. Et hoc fefellit, quia homo sicut dii (70). Non solum enim sicut dii esse homines desierunt, sed etiam qui quasi dii erant, quibus dictum est: *Ego dixi, dii estis* (Psal. lxxxix, 6), sui gratiam perdiderunt.

62. *Et vidit mulier quia bonum est lignum ad manducandum, et quia gratum oculis ad videndum, et speciosum est ad intuendum* (Gen. iii, 6). Infirma auctor iudicii quæ de eo quod non gustaverat, iudicabat. Et ideo non facile, nisi id quod diligentius pertractaverimus, quod interiore probaverimus affectu, videtur ad opus aliquod esse sumendum. *Accipiens, inquit, de fructu ejus manducavit, et dedit viro suo simul et manducaverunt ambo* (Ibid.). Bene prætermisum est ubi decipitur Adam; quia non sua culpa, sed vitio lapsus uxoris est.

63. *Et aperti sunt, inquit, oculi eorum, et cognoverunt quod nudi essent* (Ibid. 7). Et ante quidem nudi erant, sed non sine virtutum integumentis (De Pœnit. dist 2, c. *Ut cognoverunt*). Nudi erant propter morum simplicitatem, et quod amictum fraudis natura nesciret. Nunc autem multis simulationum involucris mens humana velatur. Ergo posteaquam spoliatos se illa sinceritate et simplicitate viderunt integræ incorruptæque naturæ, quærere mundana et manufacta 175 cœperunt, quibus nuda suæ mentis operirent; delectationes delectationibus, et mundi hujus umbratiles voluptates velut folia foliis assuentes, quibus obumbraret genitale secretum. Nam quomodo clausos oculos corporis habuit Adam, qui omnia animantia ita vidit, ut his et nomen imponeret? Quomodo cognoverunt, id est, interiore et altiore scientia non tunicam sibi, sed virtutum deesse velamina.

64. *Et assuerunt, inquit, folia ficus, et fecerunt sibi succintoria* (Ibid. 7). Ficum hoc loco pro qua specie debeamus accipere divinarum nos docet sequam culpam incidisset.

(70) Ita octo mss. melioris notæ, ac edit. vet. Mss. autem SS. Th. et Mich., *quia non homo sicut dii*. S. Remig., *quia homines non sicut dii*. At in Rom. edit. sic legas, *et fefellit dicens, eritis sicut dii*.

ries lectionum; quandoquidem sanctos esse qui sub vite et ficu requiescunt Scriptura memoravit (*Mich. iv, 4*), et Salomon dixerit: *Quis plantat ficum, et de fructu ejus non manducat* (*Prov. xxvii, 18*), et Dominus ad ficum venerit; sed ideo sit offensus, quia non invenerit fructum, sed folia tantum. Docet ergo me Adam quid sint folia, qui posteaquam peccavit, de foliis ficus fecerit sibi succinctorium, qui de fructibus magis ejus gustare debuerit. Justus fructum eligit, folia peccator. Quis est fructus? *Fructus inquit, spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, modestia, continentia, dilectio* (71) (*Galat. v, 22*). Non habebat fructum, qui gaudium non habebat. Non habebat fidem, qui prævaricatus erat mandatum Dei. Non habebat continentiam, qui de interdicto sibi gustaverat ligno.

65. Ergo quicumque prævaricatur mandatum Dei, spoliatur atque nudatur, et fit ipse cibi turpis: vult se operire quibusdam ficus foliis, fortasse quibusdam inanibus, vel umbratilibus sermonibus, quos compositis mendaciis assuens, et verbum de verbo struens, ad operiendam conscientiam suæ mentis, factique velamen peccator intexit, ut pudenda sua contegat. Jacit enim supra se folia, qui culpam velare desiderans aut diabolus delicti memorat auctorem, aut carnis præterdit illecebras, aut alium quempiam persuasorem prodit erroris. Et de Scripturis divinis frequenter promit exempla, quibus justos in culpam perhibet incidisse, dicens si forte in stupris fuerit deprehensus: Et Abraham cum ancilla concubuit (*Gen. xvi, 4*), et David alienam adamavit et sibi adscivit uxorem (*II Reg. xi, 4 et 27*). Assuit enim sibi quædam folia, quædam exempla de prophetarum serie scripturarum, fructum earum non putat requirendum.

66. None tibi videntur etiam Judæi folia assuere, dum legis spiritalis verba corporaliter interpretantur? Quorum interpretatio fructum omnem viriditatis amittit, damnata maledicto ariditatis æternæ. Bona igitur interpretatio, hoc est, spiritalis ficus est fructuosa, sub qua justis sanctisque requiescunt. Quam qui plantaverit in animis singulorum, sicut Paulus ait: *Ego plantavi, Apollo rigavit* (*I Cor. iii, 6*), manducabit ex ea fructum. Mala autem interpretatio fructum ferre, veriditatem servare non poterit.

67. Quod igitur gravius est (*Vid. S. Aug. II Contr. Jul. Pelag. c. 6, n. 16*), hac se Adam interpretatione succinxit eo loco, ubi fructu magis castitatis se succingere debuisset. In lumbis enim quibus præcingimur, quædam semina generationis esse dicuntur; et ideo male ibi succinctus est Adam foliis inutilibus, ubi futuræ generationis **176** non fructum futurum, sed quædam peccata signaret, quæ manserunt usque in adventum Domini Salvatoris. Cæterum posteaquam Dominus advenit, ficum invenit incultam: rogatus ne eam juberet excidi,

(71) Rom. edit., *continentia, castitas.*

ut coleretur permisit. Et ideo jam non foliis, sed divino sermone succingimur: quia ipse Dominus ait: *Sint lumbi vestri succincti, et lucernæ ardentes* (*Luc. xii, 35*). Unde etiam pecuniam in zonis nostris portare prohibet (*Matth. x, 9*) non enim sæcularia, sed æterna debet zona nostra servare.

CAPUT XIV.

De voce Domini deambulantis ad vesperam, et increpatione Adam, Ubi es? Cur præterea primus increpatur Adam, cum prior mulier gustaverit: et de mulieris excusatione, ac mysteriis per illa designatis.

68. *Et audierunt, inquit, vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vesperam* (*Gen. iii, 8*). Quæ est deambulatio? qui ubi quis semper est? Sed puto deambulationem quamdam esse Dei per divinarum seriem Scripturarum, in quibus Dei quædam versatur præsentia; cum audimus quia ipse aspicit omnia, et oculi Domini super justos (*Psal. xxxiii, 16*): cum legimus quia Jesus sciebat cogitationes eorum (*Luc. vi, 8*): cum legimus: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris* - *Matth. ix, 4*? Ergo dum hæc recensemus, quasi deambulantes cognoscimus Deum. Fugerat ergo peccator, non quo Dei posset latere conspectum: sed intra conscientiam suam latere cupiebat, opera sua lucere volebat. Justi enim est facie ad faciem videre; quia justus mens non solum Deo præsens est, sed etiam cum Deo disputat, sicut scriptum est: *Justificate pupillo, et justificate viduam, et venite disputemus, dicit Dominus* (*Isa. i 17 et 18*). Ergo cum legit peccator has Scripturas divinas, audit vocem Dei quasi ambulantis ad vesperam. Quid est ad vesperam, nisi quia culpam suam sero cognoscit, et sero venit quædam erroris præteriti verecundia, quæ errorem prævenire debuerat? Nam dum culpa fervet in corpore, et anima exigitur corporis passionibus, non cogitat Deum sensus errantis, hoc est, non audit Deum ambulantes in Scripturis divinis, ambulantes in mentibus singulorum. Dicit enim Deus, *Quoniam inhabitabo in illis, et inter eos ambulabo, et ero illorum Deus* (*Levit. xxvi, 12*). Ergo cum in animæ sensum redierit potestatis formido divinæ, tum erubescimus, tunc nos gestimus abscondere, tunc peccatorum nostrorum positi cogitationibus, in medio ligni paradisi ubi peccavimus, deprehendimur, latere cupientes, et arbitres quod Deus non requirat occulta. Sed scrutator animorum et cogitationum usque ad divisionem animæ penetrans dicit: *Adam, ubi es* (*Gen. iii, 9*).

69. Quomodo loquitur Deus? Numquid voce corporea? Non utique, sed virtute quadam præstantiore, quam vox corporis potest esse, fundit oracula. Hanc vocem ejus prophetæ audierunt; hanc vocem fideles audiunt, impii non intelligunt. Denique in Evangelio habes, quia audivit evangelista dicentem Patrem: *Et clarificavi, et 177*

iterum clarificabo (Joan. xii, 28); sed Judæi non audierunt. Dicebant enim: *Tonitruum factum est* (Ibid. 29). Illic ergo, sicut supra habes, quia sentiebatur deambulans Deus qui non deambulabat: sic audiebatur loquens Deus, qui non loquebatur.

70. Sed quid loquatur, consideremus: *Adam, ubi es?* Adhuc in his remedium sanitatis est, qui audiunt Dei verbum. Denique Judæi qui sibi clausurunt aures ne audirent, hodieque non merentur audire. Deinde habent remedium qui se absconderunt. Nam qui absconditur, erubescit: qui erubescit, convertitur; sicut scriptum est: *Confundantur, et convertantur omnes valde velociter* (Psal. vi, 11). Deinde hoc ipsum quod vocat, indicium sanatur est, quia Dominus quos miseratur, et vocat. Dicendo autem, *Ubi es* (Gen. iii, 9)? non locum quærit qui novit arcanum; neque enim Deus clausos habebat oculos, ut non videret latentem. Denique ideo dixit: *Factus est Adam tanquam unus ex nobis* (Ibid. 22); quia aperuit oculos (72). Et hic quidem aperuit oculos ut culpam suam videret, quam vitare non potuit. Magis enim postquam peccavimus, nescio quomodo nostra delicta cognoscimus: et tunc peccatum esse intelligimus, quod antequam peccarem, non putabamus esse peccatum. Certe non quasi peccatum putabamus esse damnandum: nam si damnaremus, non admitteremus. Deus autem omnium videt culpas, et omnium delicta cognoscit: super omnem animam, super omnium occulta oculos habet. Quid est ergo: *Adam ubi es* (73)? Id est, non in quo, sed in quibus es. Non ergo interrogatio sed increpatio. De quibus, inquit, bonis, de tua beatitudine, de qua gratia in quam miseriam recidisti? Dereliquisti vitam æternam, et accumulatus es morti, consepultus errori. Ubi est illa tua bene sibi conscia confidentia (74)? Timor iste culpam fatetur, latebra prævaricationem. Ubi ergo es? Hoc est, non in quo loco quæro, sed in quo statu. Quo te perduxerunt peccata tua, ut fugias Deum tuum quem ante quærebas? Fortasse moveat cur ante increpatur Adam, cum mulier ante gustaverit? Sed a prævaricatione sexus infirmior cœperit, a verecundia et excusatione fortior: ut femina erroris causa fuerit, vir pudoris.

71. Et dixit mulier: *Serpens decepit me, et manducavi* (Gen. iii, 13; *De Pœnit.* dist. 1, c. *Serpens*). Veniabilis culpa quam sequitur confessio delictorum. Ideo non desperata mulier quæ non reticuit Deo, sed magis confessa peccatum est, quam medicabilis secuta (75) sententia est. Bonum est condemnari in peccato, et flagellari in delicto, ut cum hominibus flagellemur. Denique

(72) In mss. nonnullis, et Rom. edit. desunt *Et hic quidem aperuit oculos.*

(73) Mss. Gem., SS. Th. et Remig., *Quid ergo; Adam, ubi es? Id est, nunc in quibus es?* Th., Big., Mich., *non in quibus es.* Alii vero, et edit. omnes

A Cain quia voluit crimen negare indignus iudicatus est qui puniretur in peccato: sed remissus est sine præscripto pœnæ, fortasse non tam majori crimine paricidii (illud enim commisit in fratrem) quam sacrilegii, quod Deo credidit mentiendum dicens: *Nescio: numquid ego custos fratris mei sum* (Gen. iv, 9)? Et ideo accusatori diabolo ejus accusatio reservata est; ut cum ejus angelis flagelletur, qui cum hominibus noluit flagellari. 178 Denique de talibus dictum est: *Non est declinatio mortis eorum.... et cum hominibus non flagellabuntur* (Psal. lxxii, 4 et 5). Alia ergo ratio mulieris, quæ licet in culpam prævaricationis inciderat, tamen de paradisi lignis habebat adhuc virtutis escam: et ideo dixit peccatum suum, et reputatum est ei ad veniam. Justus enim accusator est sui in principio sermonis. Neque enim potest quisquam justificari a peccato (*De Pœnit.* dist. 1, c. *Non potest*), nisi fuerit peccatum ante confessus. Unde Dominus ait: *Dic iniquitates tuas, ut justificeris* (Isa. xliii, 26).

72. Ergo quia Eva ipsa confessa delictum est, mitior sequitur et profutura sententia, quæ condemnaret errorem, et veniam non negaret, ut ad virum suum conversa serviret. Primum ne eam facile delectaret errare: deinde ut sub fortiore vase locata non traduceret virum, sed magis viri consilio et ipsa regeretur. In quo quidem mysterium Christi et Ecclesiæ evidenter agnosco. Designatur enim Ecclesiæ ad Christum futura conversio, et religiosa servitus subdita Dei Verbo, quæ multo sit melior, quam sæculi hujus libertas. Denique scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies* (Deut. vi, 13). Hæc igitur servitus Dei donum est. Denique inter benedictiones numeratur hujus servitutis obsequium: nam et Isaac in loco benedictionis eam dedit Esau filio suo, ut serviret fratri suo. Denique benedictionem ille posebat: etsi unam sibi cognovisset esse præreptam, tamen aliam postulabat discens: *Numquid una benedictio tibi est, pater* (Gen. xxvii, 38)? Per hanc igitur servitutem ille qui per gulam primitias suas ante vendiderat, et studio venationis agrestis gratiam benedictionis amiserat, credidit se ipso futuram esse meliorem, si typum Christi veneretur in fratre. Hac enim servitute pollet populus Christianus, sicut et Dominus ad discipulos suos ait: *Qui vult inter vos primus esse, sit omnium servus* (Matth. xx, 27). Denique hanc servitutem operatur charitas, quæ et spe major et fide est. Unde scriptum est: *Per charitatem servite invicem vobis* (Galat. v, 13). Hoc est ergo mysterium quod ait Apostolus esse in Christo et in Ecclesia (Ephes. v, 32). Hæc enim vere in prævaricatione ante fuit,

ut in textu.

(74) Mss. SS. Th. et Mich., *Ubi es? Illa tua bene sibi conscia confidentia timoris in te.* S. Mich., *tuam culpam fatetur.*

(75) Eadem edit., *medicinalis secuta, etc.*

sed salva erit per filiorum generationem in fide et charitate, et sanctificatione, cum castitate. Prævaricata utique in patribus generatio hominum salvatur per filios; ut quod in Judæis offenderat, in Christiana posteritate corrigeret.

CAPUT XV.

Peccatum mulieris quare venia dignum; quidve per serpentem, feminam, ac virum significetur. Qualis serpentis condemnatio: et in quibus ab Adami condemnatione distinguatur.

73. Serpens, inquit, me persuasit: et hoc veniale Deo (76) visum est; eo quod nosset multas ad decipiendum vias esse serpentis (quia transfiguratur in angelum lucis, et ministri ejus sicut ministri justitiæ sunt) falsa imponentis (77) **179** rebus singulis nomina, ut temeritatem dicat esse virtutem, et avaritiæ nomen imponat industriæ. Serpens enim mulierem deceptit, virum mulier ad prævaricationem de veritate deduxit. Serpentis typum accepit delectatio corporalis: mulier symbolum sensus est nostri, vir mentis. Delectatio itaque sensum movet, sensus menti transfundit quam acceperit passionem. Delectatio igitur prima est origo peccati, ideoque non mireris, cur ante serpens damnetur judicio Dei, secundo mulier, tertio vir. Secundum erroris ordinem, damnationis quoque ordo servatus est. Delectatio enim sensum (78), sensus autem mentem captivam facere consuevit. Ut scias autem quia serpens typus est delectationis, damnationem ejus adverte.

74. *Supra pectus, inquit, tuum, et in utero tuo ambulabis (Gen. III, 14).* Qui sunt qui in utero suo ambulabant, nisi qui ventri et gulæ vivunt, quorum deus venter est, et gloria in pudendis eorum, qui terrena sapiunt, et cibo onerati ad terrena curvantur? Bene ergo delectationi ait, quæ cibus intenta terram videtur manducare: *Supra pectus tuum, et in utero tuo ambulabis, et terram manducabis omnibus diebus vitæ tuæ (Ibid.).* Tollenda est omnis excusatio (79) diaboli: ne forte malitiæ suæ aliquid possit obtendere, ut dicat iniquitatem suam ex condemnatione venisse; et ideo ad nocendum hominibus pertinaciter obniti, quia ideo damnatus est ut noceret: quod videtur esse proximum opinioni, si tanquam damnationis accipimus istam sententiam. Non enim Deus ad hoc serpentem damnavit, ut noceat: sed quid futurus esset, ostendit. Et quidem tentatio illa quod amplius hominibus prosit, superius demonstravimus (c. 2, n. 9): sed tamen cum legerimus quod scriptum est, dicente Deo: *Honorificantes me honorificabo, et contemptor mei honore privabitur (I Reg. II, 30),* licet nobis ex his verbis aliquid æstimare. Deus

(76) Rom. edit. sola mihi suasit: et hoc mulieris peccatum veniale Deo, etc.

(77) Mss. quatuor et edit. Am. atque Era., ministri justitiæ. Sunt falsa imponentis, etc. Edit. Gill. ac Rom. ministri justitiæ sunt, falsa imponentes, etc. Verum cum in mss. omnibus legatur, imponentis... dicant... imponant, non autem ut in edit., dicant... imponat, restituendum locum putavimus,

A enim operatur quod bonum est, non quod malum. Ergo doceant te verba divina, quia operatur gloriam, pœnam relinquit. *Honorificantes me, inquit, honorificabo,* honorem honorum operatiouis suæ esse declarans. Et contemptores, inquit, mei, non dixit honore privabo, sed honore privabuntur; non suæ operationi deputans eorum injuriam, sed quid futurum esset, ostendens. Ergo hic non dixit: *Facio te supra pectus tuum, et in utero tuo ambulare, et terram manducare omnes dies vitæ tuæ; sed: Ambulabis, inquit, et manducabis;* ut prædixisse magis de serpente quæ futura sunt, videretur, quam præscripsisse quid faceret. Terra enim, inquit, tibi cibus erit, non anima: nam et hoc peccatoribus prodest. Unde et Apostolus tradidit hujusmodi in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi. Pectore autem et ventre ait reptare serpentem, non tam propter corporis figuram, quam quod propter terrenas cogitationes de illa cœlesti beatitudine (80) sit lapsus. Pectus enim frequenter recessus quidam accipitur sapientiæ. Et ideo apostolus supra pectus Christi reclinat caput, non in terram dejecit. Ergo si sapientia diaboli feris immanissimis **180** comparatur, quibus intra pedes pectus sit: et etiam homines qui terrena sapiunt, nec interiore affectu eriguntur ad cœlum, utero videntur reptare per terram; utique ventrem animæ nostræ non corruptibilibus sæculi hujus implere, sed magis Dei verbo satiari debemus. Bene igitur David personam suscipiens Adæ dicit: *Humiliata est in pulvere anima mea, adhæsit in terra venter meus (Psal. XLIII, 25).* Adhæsit enim dum configuratur serpenti, qui pascitur in iniquitate terrena. Ideoque nos Apostolus configurari dicit oportere Christo (Rom. VI, 5), ut virtus Christi prætendat in nobis. Quæ sententia non putatur in serpentem gravis, cum etiam Adam, qui levius peccavit, tali condemnatur sententia.

75. Scriptum est enim: *Maledicta terra in operibus tuis: in tristitia manducabis eam omnes dies vitæ tuæ (Gen. III, 17)* Videtur certe similitudo quædam esse sententiæ: sed tamen in ipsa similitudine magna discretio. Interest enim utrum manducet aliquis terram, sicut serpenti dictum est, quia terram manducabit: an vero sicut homini dictum, est, *in tristitia manducabis.* Adjectio enim ista: *In tristitia,* discretionem facit. Discretio quam vim habeat, considera. Bonum est mihi in tristitia magis terram manducare, quam in delectatione, hoc est, ut in actu quodam et sensu corporis contristari videar, quam delectari in peccato. sicut in textu.

(78) Ita mss. Clar., Gem., Colb., Big., SS. Remig. et Th. Alii tamen et edit. omnes, *vir mentis delectatio. Itaque sensus,* etc.

(79) Mss. fere ad unum, *Colligenda est omnis excusatio.*

(80) Mss. aliquod boni ævi, *cœlesti benedictione.*

Multi enim propter nimias iniquitates non suscipiunt peccati conscientiam. At vero ille qui ait: *Castigo corpus meum, et servituti redigo* (I Cor. ix, 20), contristatur in nostrorum pœnitentia peccatorum: quia sua tanta delicta non habuit, ut in his contristari deberet. Denique et nobis suadet utilem istam esse tristitiam, quæ secundum Deum, non secundum sæculum est. Oportet, inquit, vos contristari in pœnitentiam secundum Deum (II Cor. vii, 9, 10); nam secundum Deum tristitia salutem operatur, sæculi autem tristitia mortem operatur. Sed et de Veteri Testamento accipe illos ad gratiam pervenisse, qui contristabantur in operibus corporalibus; illos vero in supplicio remansisse, qui delectabantur hujusmundi operibus. Denique Hebræi qui ingemiscebant in laboribus Ægypti (Exod. ii, 24), justorum gratiam consecuti sunt. Et quia panem in tristitia manducaverunt, esca donati sunt spiritali (Exod. xvi. 15 et esq.); Ægyptii vero qui talia opera cum exultatione celebrabant, regi detestabili servientes, nullam veniam sunt adepti.

76. Sed est et illa distinctio, quod serpenti dicitur quia terram manducabit; Adæ autem: *In tristitia, inquit manducabis, et cum sudore manducabis* (81), *et manducabis fenum agri* (Gen. iii, 18, 19); ut quemdam intelligamus in his esse processum et quando terram manducamus, in quodam

(81) Big, Gem., Torn., SS. Th. et Mich.. *In tristitia, inquit, manducabis fenum agri, ut quemdam, etc.*

A malitia esse videamur: quando fenum, in quodam processu: quando vero panem, cum consummata fuerit fortitudo. Ergo et nos habeamus processum vitæ hujus, sicut habuit et Paulus qui dicit: *Vivo autem jam non ego* (Galat. ii, 20). hoc est, non ego qui terram ante manducabam: non ego qui fenum, quia omnis caro fenum: *Sed vivit in me* 181 *Christus* (Ibid.), hoc est, vivit panis ille vivus qui venit e cœlo, vivit sapientia, vivit gratia, vivit justitia, vivit resurrectio.

77. Deinde considera quia non est maledictus homo, sed maledictus est serpens: nec terra in se maledicta est; sed *Maledicta, inquit, in operibus tuis* (Gen. iii, 17), quod ad Adam dictum est (82). Tunc terra maledicta est, si habeas opera terrena, id est opera sæcularia. Et maledicta non in universum; sed ut spinas et tribulos generet, nisi 182 fuerit humanæ studio operationis exercitata. Quod si cam exercuerimus, in labore quidem et sudore, sed tamen panem manducabimus (83). Repugnat enim lex carnis legi mentis. Et laborandum nobis est ac desudandum, ut castigemus corpus, et servituti redigamus, et quæ sunt spiritalia seminemus. Si enim carnalia seminaverimus, quæ carnalia sunt metemus: si vero spiritalia seminaverimus, metemus ea quæ sunt spiritalia (S. Aug., l. ii Con!. Jul. Pelag., c. 5).

(82) Clar., Rem. et S. Th., *ad animam dictum est.*

(83) Edit. Rom., *Quod si etiam exercuerimus... sudore erimus; sed tamen, etc.*

IN LIBROS DE CAIN ET ABEL ADMONITIO.

Ambrosius in ipso exordio libri *De Incarnatione Dominica* loquens de duobus Gratiani cubiculariis, Arianæ sectæ hominibus, qui ejus concioni fecte polliciti sese ad futuros, obligatam fidem non liberabant, sermonem ad institutam Caini et Abelis historiam se convertere profitetur. *Itaque dum illi, inquit, forsitan veniunt, ad istos qui propositi sunt, deflectamus agricolas, quorum alter, hoc est Cain, etc.* Ex quibus sane non levis suspicio injici potest commentationem de Cain et Abel haud prius editam fuisse, quam illa pronuntiarentur ab Ambrosio. Et huic conjecturæ inde fortassis nonnihil videatur accedere confirmationis, quod et eadem fides, quam vir sanctus in libro *De Incarnatione* Arianis explicato, etiam in opere de quo agimus, plurimum commendetur, et in utroque eadem Geneseos verba non absimili ratione exponantur. Cum autem memorata disputatio *De Incarnatione Dominica* vix ante annum 382, ut suo loco dicitur, habita fuerit, hinc forsitan possit aliquis colligere eidem quoque tempori tractatum de Cain et Abel esse tribuendum. Verumtamen ut hunc antiquiorem existimemus, ut pote operi *De paradiso* supparem, primis ejusdem verbis adducimur. Ibi siquidem ita S. doctor: *De paradiso, inquit, in superioribus... digessimus... Nunc sequentem adoriamur historiam et ea quæ secundum Scripturas adnexa sunt divinas, nostro opere prosequamur.* Hæc certe dubitare nequiquam sinunt, quin oppellam hanc quæ in mss. duobus post librum *De paradiso* exarata, inscribitur *De Cain et Abel liber secundus*, eidem libro subjunxerit; quam proinde circiter an. 375, scriptam fuisse crediderimus. Præter conjecturas a nobis in superiori admonitione propositas, huc etiam facit utriusque operis character, qui dubio procul non tantam, quantum aliorum, maturitatem præfert, sed quodam modo, ut voce utamur Ambrosii, *juvenculescit.* Itaque quod ille in loco e commentatione *De Incarnatione Dominica* superius laudato se ad Cainum atque Abeliem deflectere significat, autumamus ideo dictum, quia forte amborum fratrum historia, cujus lectio quotannis certo tempore in Ecclesia recurrebat, tunc ad populum fuerat recitata.

Quidnam tractetur in hoc opere, tum ipsa ejus inscriptio, tum quæ a nobis supra dicta sunt, satis de-